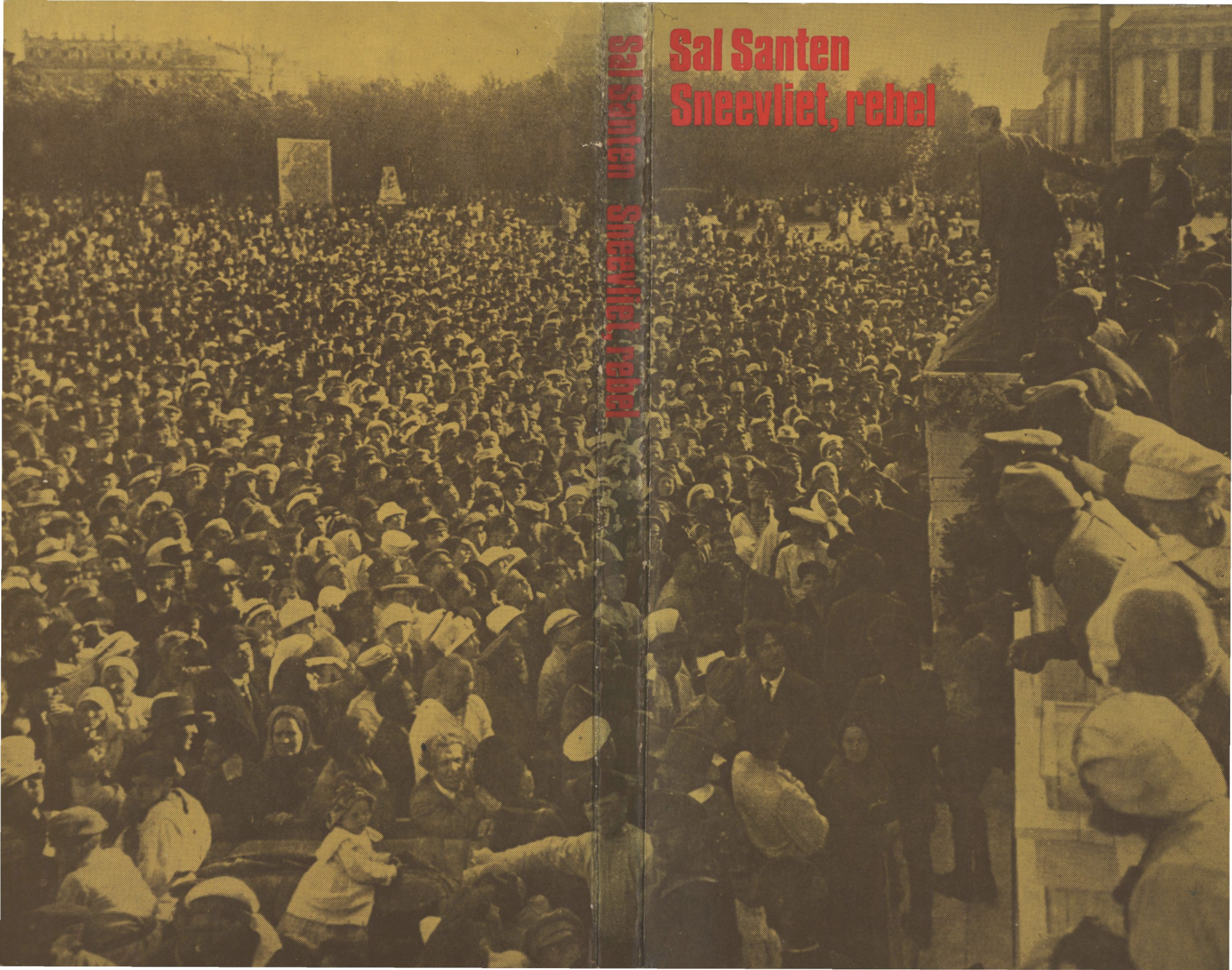

Sal Santen
Sneevliet, rebel

Sal Santen
Sneevliet, rebel

Sneevliet, rebel

Dit boek begint in 1933. De mouterij op de Zeven Provinciën brengt Henk Sneevliet, de immer actieve revolutionair met een tot in Rusland en China reikende internationale reputatie, in de cel. De Jordaanopstand tegen de inkortingen op de werkloosheidsuitkeringen leidt ertoe dat Jacques de Kadt en Sal Tas – die het nú zo helemaal anders zien . . . – naar België vluchten. Ze maken een ruk-naar-rechts en verlaten de osp.

Sal Santen leert, als partijgenoot en als schoonzoon, de revolutionair Sneevliet kennen. Het tijdperk wordt steeds meer verduisterd door de vele illusies vernietigende terreur van Hitler en Stalin.

Uit de tijd van de Russische revolutie dateert Sneevliets vriendschap met Trotsky. Na diens verbanning uit de Sovjet-Unie werken beiden nauw samen. De laster der Moskouse processen dreigt hen te isoleren. De Spaanse Burgeroorlog wekt nieuwe verwachtingen van een machtig links front tegen het fascisme.

Maar er ontstaan nieuwe tegenstellingen, over tactische problemen vooral, over de Vierde Internationale.

De breuk tussen Trotsky en Sneevliet brengt Sal Santen buiten de partij. Tijdens de illegaliteit zoekt hij toenadering, maar de nieuwe meningsverschillen na Hitlers inval in de Sovjet-Unie veroorzaken een dramatische botsing.

Nadat Sneevliet ter dood veroordeeld is mag Bep, Sals vrouw, hem in de gevangenis bezoeken. Het afscheid brengt de verzoening waarover Sneevliet in zijn laatste brief schrijft.

Dit boek is een aangrijpende documentaire en autobiografische reportage tegelijk, een nieuw bewijs van de verteltalenten van Sal Santen, wiens *Jullie is jodenvolk* door Willem van Maanen onder meer 'een absolute must voor alle generaties' is genoemd.

... illegaliteit ...

Sal Santen

Sneevliet, rebel

Amsterdam

N.V. Uitgeverij De Arbeiderspers

mcmlxxi

Omslag: Guus Ros.

De foto op het omslag dateert uit 1920. Sneevliet spreekt de menigte toe op het Rode Plein in Moskou, achter hem staat Trotsky.

*Copyright 1971 by N.V. Uitgeverij De Arbeiderspers,
Amsterdam.*

ISBN 90 295 3777 9

Voor Bep,
die oom Henk nog één keer sprak.

Inhoud

Uit: *In Memoriam*, door H. Roland Holst 9

Voorwoord 11

Deel 1 / Oom Henk 15

1. Uit de cel in de Kamer 15
2. Op zoek naar een leider 16
3. Eenheid 19
4. Scheuring 22
5. Bep 25
6. Pim en Pam 27
7. Familie-reünie 29
8. Wijk aan Zee 33
9. De zaak Reiss 36
10. Trouwdag 39
11. Chaos 43
12. Botsing 46
13. Breuk 49
14. Oorlog 52
15. Geboorte 56
16. Februaristaking 59
17. Verzoening 64
18. 22 juni 1941 66
19. Onbetrouwbaar 69
20. In de klem 72
21. Afscheid 76

Deel 2 / Dapper zijn omdat het goed is 79

Afscheidsbrief aan Bep en Sal 79

Afscheidsbrief aan Mien Sneevliet 81

Ooggetuigenis 85

Aantekeningen 88

Uit: *In memoriam*

Weer valt een schot in de al dunne nacht.
Nog een. Dan zes. Wij kunnen ze niet horen,
hoe scherp we luisteren. Geen geluid verraad
de zware steen. Maar ook ons hart hield wacht
en dat hoort fijner dan de fijnste oren
als het om dood of leven gaat.

Het hoorde, wist, en heeft een vlag gestreken
halfstok; de groene blinden sloot het dicht.
Enkel heugenis-van-voorbije-uren
liet het toe, heeft, toen die begon te spreken
vol aandachtigheid zich opgericht
en naar binnen gericht der ogen turen.

... Een zwerftocht was geheel zijn leven
en zwerfend is hij in den dood gedreven,
die felle levensdrift wilde ontgaan.
Zoals een hert wordt opgejaagd door honden,
zo jaagden zij hem op, tot ze ten leste vonden
zijn schuilplaats. In den nacht werd het gedaan.
[...]

en hij lacht bitter... Neen, niet aangerand
zijn moed is, soms lijkt de kroon van zijn leven
het schot, dat hem wacht uit des vijands hand –
‘Voor onze zaak sterf ik als martelaar,
weet haar de grootste op aard.’ Hij wordt omhooggeheven
tot waar stemmen roepen: ‘Welkom’ en waar

een man en een vrouw hij voor zich uit ziet zweven.
Hoe edel HIJ, en ZIJ, trotse vorstin,¹
Smaadlijk, haar fiere lippen krulden even
als zij de verdierlijkste bende mat,
die naar 't leven stond. Hij gloeit van binnen,
denkend: 'Met hen treed ik hetzelfde pad.'

Henriëtte Roland Holst,
10/25 April 1942

1. HIJ en ZIJ, Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, op 15 januari 1919 door Duitse soldateska vermoord.

Voorwoord

Sneevliet, rebel.

Zo leeft hij voort in de herinnering, voor vriend en vijand.

Als de gevoelige mens die hij was, heb ik hem willen tekenen, de feiten tot richtsnoer, ook als zij voor mij pijnlijk waren. Van daaruit heb ik, vereenvoudigend, dit boek opgebouwd, met de woorden van Sneevliet voor zover zij nog in mij leefden, met de mijne als het niet anders kon.

'Alles ging door hem heen,' aldus de woorden van m'n vrouw Bep door wie ik oom Henk, zoals wij hem noemden, sinds 1937 van zeer nabij heb leren kennen. In die jaren vochten sterke gevoelsbanden en politieke meningsverschillen om de voorrang.

Die verschillen weerspiegelden op hun eigen wijze het conflict, dat na een langdurige periode van nauwe politieke en persoonlijke vriendschap tussen de grote Russische revolutionair Leo Trotsky en Henk Sneevliet losbarstte. Achteraf kan men herinneren aan de woorden van Hegel, dat 'nichts Grosses in der Welt ohne Leidenschaft vollbracht worden ist', toen dacht niemand daaraan. Doch die hartstocht was er en ondermijnde familierelaties en vriendschappen.

Er waren tal van strijdpunten: de Spaanse burgeroorlog, de vakbondskwestie; er was één breekpunt: de Vierde Internationale. Dat zij er moest komen, na de stalinistische ont-aarding van de communistische beweging, stond voor beide revolutionaire leiders vast. Over het 'hoe' werden zij het niet eens.

Onverstoorbaar voor schema's is de geschiedenis sindsdien haar eigen weg gegaan. Revolutionaire ontwikkelingen, in Joegoslavië, China, Oost-Europa, Cuba en elders volgden wezenlijke delen van Trotsky's program, doch voltrokken zich buiten de Vierde Internationale om. De aanraking met de

Algerijnse revolutie heeft die Internationale in drie delen doen uiteenvallen.

Doch genoeg hierover. De lezer wil Henk Sneevliet als mens leren kennen. Voor uitgebreide politieke informatie moet men elders terecht. Er is het Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité, samengesteld door M. Perthuis, waarvan ik in de volgende alinea's van dit Voorwoord, in hoofdstuk 16 (het manifest voor de Februari-staking) en in sommige Aantekeningen aan het slot dankbaar gebruik maak. Andere publicaties zijn in voorbereiding. De coupletten uit *In memoriam* publiceerde ik met toestemming van de Henriëtte Roland Holst Stichting.

Henk Sneevliet is in 1885 in een katholiek gezin geboren. Hij brak met het geloof en werd in 1902 lid van de SDAP. Het jaar 1907 bracht hem in de Zwolse gemeenteraad. Twee jaar later reeds werd hij voorzitter van de bij het NVV aangesloten Nederlandse Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel. Tijdens en na de internationale zeeliedenstaking van 1911 ontstond een conflict omtrent steunverlening aan de stakers, eerst in het NVV, toen in de SDAP. Kort daarna legde Sneevliet het voorzitterschap neer, nadat hij reeds was getreden tot de SDP, voorloopster van de communistische partij.

Geholpen door Henriëtte Roland Holst, met wie hij nauw bevriend was, en Augusta de Wit vertrok hij in 1913 naar het toenmalige Indië, waar op zijn initiatief (1914) de Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (ISDV) werd opgericht. Bezield door het uitbreken van de Russische revolutie wekte hij 19 maart 1917 'het volk van Java, van Indië' op de Russische massa's tot voorbeeld te nemen. Tijdens een groot politiek proces waarin hij zelf de verdediging voerde en dat vier dagen duurde moest hij worden vrijgesproken. Op een 1 Mei-vergadering in het Semarangse Marinegebouw (1918) sprak hij tot de matrozen: 'Partijgenoten, vrienden, rode garde der

Indische vloot.' Ruim een half jaar later werd hij door de regering uit het land gezet.

In juni 1920 bezocht Henk Sneevliet als afgevaardigde van de Indonesische Communistische Partij (PKI) het Tweede Wereldcongres van de jonge Communistische Internationale. Onder voorzitterschap van Lenin werd een Commissie van koloniale vraagstukken gevormd, met Sneevliet als secretaris. Het jaar daarop vertrok hij, onder de naam Maring, als vertegenwoordiger van de Communistische Internationale naar China.

In 1923 keerde hij naar Nederland terug, om tot voorzitter van het syndicalistische NAS te worden gekozen. Vier jaar later (1927) brak hij met de reeds door stalinisme verziekte communistische partij; en werd oprichter van de Revolutionair Socialistische Partij (RSP, 1929).

Toen op 5 februari 1933 muiterij uitbrak op het pantserschip 'De Zeven Provinciën' wekte Henk Sneevliet de Nederlandse marinemannen op tot solidariteit. Vervolgd wegens opruiing, werd hij veroordeeld tot vijf maanden gevangenisstraf. Proteststemmen brachten hem hetzelfde jaar in de Tweede Kamer.

Een fusie van zijn partij met de uit de SDAP voortgekomen Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP, 1932) leidde tot de stichting van de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP, 1934).

Toen het Duitse leger Nederland binnenviel bevonden Henk en Mien Sneevliet zich in Brussel. Zij keerden naar Amsterdam terug, waar zij reeds op 19 mei 1940 door de nazi's werden gezocht. Mét hun partij gingen zij in de illegaliteit, vormden het MLL-Front dat zich ook Het Derde Front noemde en o.a. het blad 'Spartacus' uitgaf naar het voorbeeld van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg in Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog.

In de nacht van 6 op 7 maart 1942 werden Henk en Mien

Sneevliet gearresteerd, als laatsten in een keten. Op 13 april 1942 werd Henk gefusilleerd, samen met zijn illegale vrienden Ab Menist, Willem Dolleman, Jan Schriefer, Jan Koeslag, Jan Edel en Rein Witteveen, nadat Cor Gerritsen hun was voorgegaan in de dood. Voor hen allen gelden de woorden, die Karl Marx heeft gewijd aan de Parijse Commune:

HAAR MARTELAREN ZIJN OPGENOMEN IN HET GROTE
HART VAN DE ARBEIDERSKLASSE.

Sal Santen

Amsterdam, 20 januari 1971

Deel 1 / Oom Henk

1. Uit de cel in de Kamer

‘Jij blijft op de hoek staan. Maar let goed op. Ze rijden zonder licht, hun fiets heeft een dubbele stang. Als er onraad is, fluit je drie keer. Ik ben werkloos en kan geen bekeuring betalen. Sta dus niet te suffen.’

Die waarschuwing was niet nodig. Het was 1933, de osp bestond al bijna een jaar. En ik was meteen lid geworden bij de oprichting. Aspirant. Voor gewoon lidmaatschap moest je achttien zijn. Ik had al geplakt, gekalkt, gepost. Geen enkele partij was zo actief.

Het ging fijn die avond. Overal hingen onze biljetten:

FASCISME IS MOORD,
STEMT OSP

VOOR HET SOCIALISME NU,
KIEST PIET SCHMIDT

Wij zouden minstens tien zetels krijgen in de Kamer, nou ja, misschien acht, de eerste keer dat wij deelnamen aan de verkiezingen. Wie geloofde er nog in de sdap? Iedereen kon zien dat het reformisme had gefaald. In Duitsland hadden ze de weerloosheid gepreekt met hun ge-lei-de-lijk-heid. Het een-

hiedsfront met de communisten, dat mocht niet. Dictatuur en dictatuur is één, beweerden zij. Maar het Duitse kapitaal had maling aan de democratie. Acht miljoen werklozen waren veel te gevaarlijk.

Het plakken was klaar. Wij praatten druk na, fiets aan de hand, naar huis lopend op de Stadhouderskade. Twee uur in de nacht. Dat half uurtje kon er nog wel bij.

Daar waren drie mannen aan het schilderen, midden op straat, aan de overkant van het huis van bewaring.

Wij keken toe en lazen de grote letters in rode verf:

SNEEVLIET, UIT DE CEL IN DE KAMER

Dat was waar ook. Henk Sneevliet was onze concurrent met zijn splinterpartijtje. Hij zou wat proteststemmen van ons meepikken. Daar had hij wel recht op. Hij had opgeroepen tot solidariteit met de muiters van De Zeven Provinciën. Er was anderhalf jaar tegen hem geëist, hij kreeg vijf maanden.

Sneevliet kwam in de Kamer. Van ons niemand.

2. Op zoek naar een leider

Sneevliet hield zijn bril in de rechterhand en keek met strenge blik de zaal in. Zijn korte, gezette gestalte, een haarlok langs zijn voorhoofd vallend, had hem bij sommige osr'ers de bijnaam Napoleon bezorgd. Hij zweeg even, nahijgend van de drift van zijn woorden. De tanden had hij op elkaar geklemd, zijn onderlip stak ver naar voren.

‘De politiek van klassebederf, die thans wordt bedreven door partijen die zich communistisch noemen ...’

Zijn stem galmde opnieuw door de ruimte van Krasnapolsky.

‘Het stalinisme is de syfilis van de arbeidersbeweging. Door zijn verraderlijke theorie van het sociaal-fascisme, dat de arbeidersklasse verdeelt en weerloos maakt in de strijd tegen de klassevijand, kon in Duitsland het nationaal-socialisme overwinnen.’

Het zweet stroomde langs zijn gezicht, schuim stond op zijn lippen.

‘Wladimir Iljitsj, de grote Mongool die in zijn politiek testament nog heeft gewaarschuwd voor Stalin, de kok die scherpe spijzen zou kruiden . . .’

Woorden en begrippen overrompelden ons, leden van het Socialistisch Jeugdverbond dat bij de osp hoorde. Onze leiders waren veel gemakkelijker te begrijpen. Als je ze maar kon vertrouwen. De een na de ander liep weg.

‘Leo Dawidowitsj, de granieten jood . . .’ Sneevliet brouwde alsof de r een klemtoon op zichzelf had.

‘Daadwerkelijke opbouw van een nieuwe Internationale zal noodzakelijk zijn om aan de nederlagen, waaronder de arbeidersklasse thans internationaal gebukt gaat, een einde te maken. Vanzelf zullen de proletarische overwinningen er niet komen. Alleen het klasse tegen klasse kan daar inhoud aan geven. In de reformistische beweging heeft het proletarisch verzet plaats moeten maken voor de politiek van klassenverzoeining. Reeds Rosa Luxemburg noemde de Tweede Internationale, na diens knieval in 1914 voor de eigen bourgeoisie, een stinkend lijk. Gelijk Lazarus is hij echter tot nieuw leven gewekt, omdat de communistische beweging onder Stalin geen alternatief wist te bieden.’

‘De zweep van de meester knalt weer,’ fluisterde mijn buurman mij spottend in het oor. De uitdrukking was niet van ons maar werd door zijn eigen partijgenoten gebruikt.

Op weg naar huis zongen wij elkaar toe:

Wladimir Iljitsj,

Leo Dawidowitsj.

En wij lachten.

In welke leider kon je nog vertrouwen stellen?

‘Gaan jullie zondag mee?’ vroeg Nathan. ‘Dan is er een optocht van de communistische partij.’

De stoet was de Rozengracht overgestoken en schuifelde nu langs de karakterloze, grauwe huizen van de Marnixstraat in de richting van de Haarlemmerpoort. Wij waren letterlijk omsingeld door politie-te-paard, alsof wij massaal moesten worden opgebracht. Achter ons begon iemand te zingen:

Indonesië los van Holland,

Indonesië los van Holland.

Op de wijs van het Giovinezza, door de fascistten van de communisten gestolen. En nu weer in gebruik genomen.

‘Agitprop,’ werd er geroepen. Een groepje demonstranten begon in spreekkoor:

‘Wij vrezen Wibaut en zijn bende niet,

En boven alles klinkt Rood Front!

Bolsjewiki!

In het Westerpark werd de stoet ontbonden. Demonstranten stonden in groepjes bij elkaar. Toen klom iemand op een stoel. Paul de Groot, zei de een tegen de ander. Was dát hem? Hij had niets opvallends, behalve zijn ogen: sluw, brutaal.

‘De overwinning van het communisme in een zesde deel van de wereld . . .’ Hij sprak alsof een standwerker zijn waar moest aanprijzen.

‘In onze grootse demonstratie van vandaag is het eenheidsfront van-onderen-op tot levende werkelijkheid geworden. Een groepje jonge osp’ers . . .’

Mensen draaiden hun hoofd in onze richting. Een vrouw stootte haar man aan.

‘. . . ja kameraden, een aantal jeugdige leden van de osp heeft vandaag deelgenomen aan onze demonstratie tegen de

regering-Colijn en bevindt zich thans onder ons. Zij wensden zich niet langer te laten bedriegen door hun linkse sociaal-fascistische leiders.'

'Jullie hadden er niet het recht toe om aan die demonstratie deel te nemen,' verweet onze voorzitter ons. Daar had je het al. Het stond nog in hun krant ook.

'De straat is vrij,' antwoordde ik koppig.

'Maar jullie zien dat ze er gebruik van hebben gemaakt om ons in de rug aan te vallen.'

'Dat was onze bedoeling niet.'

'In elk geval verlangt het bestuur dat zo iets niet meer gebeurt.'

Dat ook nog? Godallemachtig, wat een kouwe drukte. Zou ik weigeren? En nog meer gedonder om niets?

'Goed,' zeiden wij.

En voelden ons zwaar genomen.

3. Eenheid

'Weg met kwartjes-Romme,' riepen de opstandige werklozen uit de Jordaan, tijdens de warme juli-dagen van 1934.

'Colijn verdwijnt!'

Verdwenen was Jacques de Kadt

onze partijleider

gevlucht naar België

bang voor de politie

en schold in veiligheid:

de gearresteerde partijvoorzitter is een imbeciel,

het marxisme deugt niet meer,

de klassenstrijd is verouderd,

de werklozen zijn lompenproletariërs

leve ons
weg met jullie.

Wij bogen onze hoofden in wanhoop. Antwoordden: loop naar de hel. En rouwden om de doodgeschoten osp'er Cor Gerressen.

'Jacques de Kadt is een echte kleinburger. Nog wel een joodse, en die zijn het ergst van allemaal. Dat is de mening van Trotsky.' Sneevliet zei het triomfantelijk. De Kadt was de grootste tegenstander van een fusie met zijn partij geweest. Nu zou die er komen. In het teken van de wordende Vierde Internationale.

'De Internationale van de achttienjarigen,' voegde Sneevliet eraan toe. Ik was nog achttien jaar. Dat was toevallig! Ja, van ons zou de toekomst afhangen. Wij zouden het beter doen dan die ouwe zakken, die zich in 1914 niet tegen het uitbreken van de oorlog hadden verzet en in 1933 niet tegen het aan de macht komen van Hitler. Ik was ook voor de Vierde. Met Trotsky als partijgenoot, de organisator van het Rode Leger. Maar waarom zei hij dat van 'joodse'? Nou ja, Trotsky was zelf een jood, hij zou het wel weten. Kantoorbedienden, waren dat ook kleinburgers? En als je vijftig gulden per maand verdiende zoals ik?

In Frankrijk waren de trotskisten lid geworden van de socialistische partij om de linkervleugel te beïnvloeden. Prachtig. Intredepolitiek noemden zij het. Was het hier maar gebeurd. De osp was toch ook uit de sdap voortgekomen? Dan hadden we misschien meteen goede leiders gehad. Zou ik er een vraag over stellen?

Onderzoekend keek Henk Sneevliet in zijn lijstje met aantekeningen. 'Sal van Santen,' zei hij, als iedereen, en richtte zich tot mij.

'Jonge maat.

Het is voor jeugdige kameraden maar al te verleidelijk, zich te laten imponeren door schijnresultaten van het ogenblik. Voor hen geldt nog niet de vraag of een bepaalde tactiek tot verwarring in de revolutionaire gelederen moet voeren.'

Was Sneevliet er tegen? Waarom was hij zo scherp?

'Men kan niet toetreden tot de reformistische partij zonder zijn ware doeleinden te verbergen. Men kan niet tegen haar leiders zeggen: hier zijn wij, laat ons toe, wij komen om uw linkervleugel te versterken en uw organisatie te scheuren.'

Je hoefde het toch niet openlijk te zeggen? Dat kon je al bij Lenin lezen.

'Een dergelijke tactiek leidt tot verwarring bij al die arbeiders, die op zoek zijn naar een onafhankelijke klassep partij. Waarom zouden zij niet opnieuw hun heil zoeken bij de reformisten als zelfs de trotskisten dit doen? Of erger nog: wegens het ontbreken van een duidelijke keus, de weg gaan naar het stalinistische kamp?'

Sneevliet zweeg een ogenblik. Zijn gezicht ontspande en kreeg een vriendelijke uitdrukking.

'Jonge maat,' zei hij opnieuw.

'Wij sluiten ons aan bij de revolutionaire traditie van de leiders der Rode Oktober. Niét bij hun verwarrende opvattingen omtrent de problemen van tactiek. Met zijn zogenaamde intredepolitiek wil Trotsky de voetsporen drukken van Wladimir Iljitsj, ook daar waar waakzaamheid geboden is. Want wij doen de historische verdiensten van Lenin niets te kort wanneer wij vaststellen dat diens Kinderziekte-brochure, waarin hij soortgelijke tactieken verdedigt, zijn zwakste geschrift is.'

Zou ik nog vragen hoe hij dit bedoelde? Volgens Lenin moest je als revolutionair lid zijn van de massavakbeweging. Volgens Sneevliet niet. Hij was voorzitter van het NAS. Daar werd ik geen wijs uit. Maar als Trotsky zich er niet druk om maakte zou het wel goed zijn.

Toen kwam de fusie tussen osp en rsp.

Met Henk Sneevliet als secretaris van onze nieuwe Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij.

En wij riepen:

Vecht mee,

In de rsap.

4. Scheuring

Ik wrong mij tussen de mensen voor een sigarenwinkel in de Van der Helststraat. Op de ruit was een papier geplakt:

ITALIANEN BOMBARDEREN ADDIS ABEBA

Dat betekende oorlog. Maar ver bij ons vandaan.

Ik vervolgde mijn weg naar de kazerne in de Sarphatistraat, waar ik mij deze 3de oktober 1935 moest melden voor de militaire dienst.

‘Draag jij mijn jas,’ zei de sergeant tegen mij toen wij vertrokken naar het Muiderpoortstation, ‘één twee, één twee.’

Op het grote kazerneplein in Amersfoort slenterde hier en daar een soldaat. Wij sloegen linksaf: daar lag het Vijfde.

‘De twee dekens met de rode strepen moeten gelijk worden gevouwen. Zó leg je ze op elkaar. Daaromheen wikkelen jullie de andere deken; door de steun van deze twee latjes wordt het een vierkant. De wolletjes moeten gericht liggen, in één lijn. Straks kom ik kijken. De korporaal zal elk van jullie helpen om het te leren. In die tussentijd gaat er steeds een naar de kapitein om te horen wat zijn rechten en plichten zijn.’

‘Santen, naar het bureau van de kapitein.’ De korporaal was juist aan mijn krib om me wegwijs te maken in de deken-theorie- en praktijk. Straks dan maar.

Toen ik terugkwam probeerde ik het zelf. Daar had je de sergeant al. Hij controleerde alle wolletjes en zei bij het mijne: 'In de vorige lichting had ik een Israëliet die zijn bed heeft bevuild.'

En het duurt nog maar een poepie dagen,

Dan gaan we de rotzooi uit.

Wij zongen het vol overtuiging: afzwaaien over drie dagen.

Maar Hitler bezette de neutrale Rijn-zone. En 's avonds sprak Colijn voor de radio: 'De dienstplichtigen moeten voor onbepaalde tijd in dienst blijven. Iedereen kan rustig gaan slapen.'

In de kazerne gooiden soldaten de ruiten stuk.

Nathan, gelijk met mij in dienst maar bij het Achttiende Regiment, kwam mij opzoeken. Hij was pas vrij. Een sergeant-majoor had gescholden: een jood en een luis zijn de pest in huis. Nathan had zijn beklag ingediend. Als je dat deed tegen een meerdere moest je zelf het cachot in tot de zaak was uitgezocht. Veertien dagen had hij gezeten, totdat de sergeant-majoor acht dagen verzwaard kreeg.

'Ze hebben ons lelijk te grazen,' zei Nathan alleen.

Maar waarom zullen wij treuren,

de bajes is zo groot.

De eerste dronken soldaten kwamen binnen.

En wij zetten onze discussie van de afgelopen week voort.

'De trotskisten zijn sektariërs,' herhaalde Nathan. 'Ze slaan elkaar over een komma met dikke boeken om de oren.'

'Dat heeft er niets mee te maken. Dat weet jij ook wel. Julie zijn tegen de vorming van een Vierde Internationale.'

'Sneevliet wil dat de RSAP een NAS-partijtje wordt.'

'Daar zijn wij toch zelf bij? En Trotsky soms? Denkt die er ook zo over?' vroeg ik.

‘Wat kan mij Trotsky schelen. We zijn hier in Nederland. Wij hebben Frank van der Goes aan onze kant.’

Toen wij eindelijk afzwaaiden was de partij gescheurd. De meeste oud-osp'ers waren vertrokken. Zij hadden de BRS gevormd: Bond van Rustende Schutters, zei Sneevliet.

Ook ons jeugdzaaltje op de Nieuwmarkt was niet meer zo vol als vroeger. Jaantje was met de scheurmakers meegegaan, en wie van ons was niet een keertje op haar verliefd geweest? Nathan was er vandoor. En Hijman, die dokter zou worden en onze schedels had gemeten. Het leek haast of de portretten aan de wand groter waren geworden. Trotsky keek streng op ons neer door zijn glimmende brilleglazen. Lenin, pet-op, handen-in-de-broekzakken, had een zorgelijke trek op zijn zo menselijk gezicht. De neus van Rosa Luxemburg stak scherp naar voren. Op de grammofoon bezong Ernst Busch met te schelle stem de solidariteit.

‘Zo jonge makker, waarom sta jij hier zo in je eentje?’

Met een schok draaide ik het hoofd om. Wilde Sneevliet met mij spreken? Wat moest ik tegen hem zeggen? Partijgenoten zeiden altijd jij tegen elkaar. Maar Sneevliet was zoveel ouder. Hij had zelfs Lenin gekend. En Rosa Luxemburg.

‘Hoeveel jaar loop je al mee in de klassenstrijd?’

Hoe zou hij dat bedoelen? Ik werd lid van de vakbeweging toen ik ging werken. Op mijn vijftiende verjaardag. Hij heeft natuurlijk de revolutionaire partij op het oog. Maar toen de osp werd opgericht was ik nog te jong en werd aspirant-lid.

‘Het zal drie jaar zijn, partijgenoot Sneevliet.’

‘Doet er ook niet zo toe. Als je maar kleurecht bent. Naar Indië gingen er ook velen als socialist. Zij vergaten er al gauw wat rood-zijn betekent, die kleur bracht hen te veel in moeilijkheden. Ik hoop dat jij uit het goede hout bent gesneden.’

Waarom stelde hij van die vervelende vragen?

‘Je bent een zoon van het oude volk, als ik het goed heb?’

Hij is zelf met een joodse vrouw getrouwd geweest, herinnerde ik mij plotseling. Dat was kort na de revolutie in Rusland. Zijn dochtertje woonde daar nog, met haar moeder. Iedereen wist dat, als álle bijzonderheden uit zijn leven.

‘Ja, ik ben joods.’

‘Er zijn velen onder hen die de weg naar de revolutie dachten te vinden en hem met praten wilden dienen, niet door het taaie werk van alle dag.’

Begon hij daar ook al mee? Zeker vanwege Jacques de Kadt en Sal Tas. Was dat soms mijn schuld? Als hij maar niet zag dat ik tranen in mijn ogen kreeg.

Terwijl ik mij wilde omdraaien pakte hij mijn schouder beet: ‘Ik wou alleen zeggen dat de revolutie geen stukwerk is, maar een karwei voor het hele leven.’

5. Bep

‘De klassenstrijd in zijn laatste consequentie betekent: de burgeroorlog. Deze woorden van Lenin vinden thans hun bevestiging in de Spaanse revolutie, die de hoop doet herleven in de harten van de onderdrukten. Viva la revolución español!’

Sprak Sneevliet ook Spaans? Hij kende ik weet niet hoeveel talen. Maleis zelfs, en wat Russisch en Chinees. Hij was partijvoorzitter geworden, Piet Schmidt was weggelopen, onze laatste leider uit de osp.

‘Terwijl de Spaanse arbeiders een nieuw hoofdstuk schrijven in de bevrijdingstijd van het wereldproletariaat, beraamt Josef Stalin een serie laaghartige misdaden, die hun weerga niet hebben in de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Infame beschuldigingen moeten ertoe dienen, roemvolle leiders van de Oktober-revolutie te ontteren en hen onbruikbaar te maken als vertolkers van de grommende ontevredenheid der Russische werkers met de stalinistische terreur. Laster aan het adres van

beproefde revolutionairen als Trotsky moet helpen voorkomen, dat het proletariaat ook buiten de Sowjet-Unie de weg zoekt naar een nieuwe revolutionaire leiding, die haar bekroning zal vinden in de Vierde Internationale.'

Het jaar 1936 werd uitgeknaald.

'Zal ik je naar huis brengen?' vroeg ik aan Bep. Aarzelend gaf ik haar een arm. Als ze dat maar goed vond. Bep Blaauw. Ze was heel rustig, altijd. En nooit gemeen. Volksdansen deed ik eigenlijk niet meer. Dat kinderachtige gedoe. Maar Bep had me een paar keer gevraagd. Ik vond haar best aardig. Was je verliefd, als je er 's nachts niet van kon slapen? Of haar naam opschreef: wel tien keer achter elkaar? En het gauw wegstopte, als een ander naar je keek? Bep Blaauw. Zou ik haar vragen? Ze pestten ons ermee als we samen liepen. Toen hoorde ik: Zij is de dochter van Mien Sneevliet en woont bij Sneevliet thuis. Ik was bij hen op de Overtoom geweest om een boek van Trotsky te kopen. 'Je vindt Bep geloof ik wel aardig he?' had haar moeder gezegd. Waar bemoeide zij zich mee? Het was toch al zo moeilijk. En wat moest ik tegen Bep zeggen: 'Ik hou van je?' Misschien wilde ze niets van me weten. Dat was ook niet waar. En ik vroeg: 'Zullen we vanavond naar de film gaan?'

'Wat heb jij in je haar gedaan?' vroeg Bep verschrikt.

'Ik? Een beetje brillantine.' Dat deed ik nooit, maar nu wel, om die krul plat te maken. Dan zag ik er niet joods uit.

'Je hebt juist zulk prachtig haar.'

Hoe zou ik het zeggen?

'Zullen wij het samen proberen, Bep?'

'Ja, oh wat fijn,' antwoordde zij, en haar ogen glansden.

'Zeg maar tante Mien,' zei Mien Sneevliet.

'En oom Henk,' voegde Henk Sneevliet eraan toe.

6. Pim en Pam

Oom Henk stond op. Hij was nog niet aangekleed, midden op de dag, en had een katoenen ochtendjas aan, Indonesisch leek het wel, of Chinees, wit met blauwe motieven.

‘We gaan vandaag de boeken eens opruimen,’ zei hij tegen mij, ‘kom je mee naar mijn kamertje? Dan laten we die wijven alleen.’

Zijn werkkamer lag achter de keuken, aan het eind van de lange gang. Bij het raam stond een groot donker bureau, bezaaid met papieren. Erboven hing een rode Chinese vlag. En aan de muur een portret van Rosa Luxemburg. Daarnaast een foto van het Rode Plein in Moskou, waar duizenden demonstranten op een zonnige dag luisteren naar een redevoering van oom Henk. Het is 1920, de goede tijd. Achter hem staat Leo Trotsky, die zich juist heeft omgedraaid. Een rode houten boekenkast bedekte de gehele wand. Maar de boeken lagen in stapels op de grond. Chaotisch? Dat was schijn. De werken van Lenin lagen bij elkaar; de sämtliche Werke van Marx; had Rosa Luxemburg zoveel boeken geschreven?; romans hadden hun eigen hoek van de kamer.

‘Hier jong, klop eens uit.’ Steeds moest ik twee boeken door het open raam tegen elkaar slaan.

‘Heb ik die jaargang van Die Neue Zeit dubbel? Leg maar apart. Voor jou. Dat verslag van het Tweede Wereldcongres der Derde Internationale ook? Dan bof je.’

Alles was veranderd, zoals in één nacht het water tot ijs kan stollen. Oom Henk was thuisgekomen, zonder iets te zeggen. Hij duwde Toedjoeh de hond van zich af. Hij had ook geen verrassing bij zich, voor tante Mien of Bep, die hij steeds weer verwende en die op hem mopperden omdat hij zoveel geld uitgaf. Waar hij geen verstand van had.

‘Wat heb jij, Henk?’ vroeg tante Mien aan tafel.

‘Ik heb woorden gehad met Pam. Hij wilde naar Spanje. Hij weet toch dat het partijbestuur dit niet meer toestaat. Alle jonge partijgenoten lopen weg op die manier. Zij kunnen zich hier ook verdienstelijk maken voor de Spaanse burgeroorlog, misschien meer dan daarginds. Dat weet Pam ook. Ik ben niet alleen zijn vader, ik ben ook partijvoorzitter. Ik kan voor hem geen uitzondering maken.’

‘Je hebt je toch niet laten gaan, Henk?’ vroeg tante Mien. Zo bezorgd had ik haar nog nooit gezien.

‘Eerst niet, nee. Maar Pam werd driftig. “En als je het niet goed vindt, doe ik hetzelfde als Pim,” heeft hij tegen me geschreeuwd, en is weggehold.’

Bij opa Strating, die de voorkamer had gehuurd, liet het vogeltje uit de klok zijn belachelijk ‘koekoek’ horen.

Lijn 1 gierde langs de Overtoom. Hoe kon je ’s nachts bij dat lawaai slapen?

Wat gromt die hond toch als hij aan een kluif staat te vreten.

En nog steeds zei niemand iets.

Hetzelfde als Pim? Zijn tweelingbroer. Onmogelijk. Die had zelfmoord gepleegd, enige jaren geleden. Hij werd nergens aanvaard omdat hij een zoon van Sneevliet was, werd be-weerd. Dat hij homoseksueel was geweest, moest voor iedereen verborgen blijven. Ook van Pam mocht niemand dit weten.

‘Dat doet hij niet,’ zei Bep. Wilde ze oom Henk geruststellen?

Natuurlijk zou Pam terugkomen. Pam bleef weg, een dag, een week. Dan was hij tóch naar Spanje gegaan. Groot gelijk. Als hij het werkelijk had gemeend met dat dreigement was hij nu al lang gevonden. Over enige weken zou er wel een brief uit Spanje komen.

Maar Pam kwam te voorschijn toen het ijs ging smelten op de sloten rondom Amsterdam, na een koude februari maand.

‘In godsnaam, Mientje, ga met me mee. Ik kan het alleen niet meer opbrengen.’

Als enig lid van de partij moest oom Henk naar de Tweede Kamer, en niemand kon hem vervangen. Ook niet een week nadat Pam was weggebracht, bedekt met de vlag die Pim al had begeleid: een rode doek waarop uit een vlucht wilde eenden er één omhoog stortte.

‘Hoe was het, oom Henk?’

Terwijl ik de vraag stelde kon ik wel onder tafel kruipen. Hoe had ik het bedoeld? Politiek? Persoonlijk?

‘Afschuwelijk was het.’ Hij ging op een stoel zitten zonder zijn jas uit te doen.

‘Ik kan niet zeggen hoe erg het wel was. Louis de Visser kwam naar me toe. Hij legde zijn handen op mijn schouders. “Jongen,” zei hij, “wat is er met jou gebeurd?” De vorige zitting nog schold hij me uit voor Hitler-agent.’

7. Familie-reünie¹

Mijn vader boende zijn handen met puimsteen en groene zeep, om de schoenmakerspek uit de poriën en het eelt kwijt te raken, wat hem toch niet zou gelukken. Mijn moeder liep heen en weer, van de keuken naar de kamer, van de gang naar de deur, en wist niet of zij al thee moest zetten. Bep hielp ijverig bij het opruimen en zelfs ik deed mijn best. Maar ongezellig blijft het als de zitting van een stoel kapot is en er ergens een gat in het zeil zit. ‘Je slooft je wel uit vandaag,’ zei Maurits spottend, en hielp een handje mee. Tussen de bedrijven door hield hij de kat met één hand boven zijn hoofd, tot doodsangst van het stomme beest, tot consternatie van mijn moeder, tot

1. Zie over mijn familie ook *Jullie is jodenvolk*

woede van Bep. Door alle bedrijvigheid heen was ieder zich aan het verkleden.

Oom Henk en tante Mien zouden komen. Ter ere van mijn verjaardag. En om kennis te maken met mijn ouwelui, aanstaande schoonouders van Bep naar het zich liet aanzien.

Er werd gebeld, heel lang, zodat wij dachten dat de bel weer eens klem was gaan zitten. Ik ging al naar beneden om het euvel te verhelpen, doch hoorde, halverwege op de trap, zeggen: 'Doe dat toch niet Henk, je bent niet thuis.'

Gestommel. Toen kwam oom Henk binnen, met een grijze tweedjas aan en een zelfde gleufhoedje. Tante Mien droeg een wijnrode regenmantel en geen baret deze keer maar een hoedje, waar zij een hekel aan had omdat zij niet wist hoe zij het lange, donkere haar eronder kwijt kon. Zij was niet groter dan mijn moeder; maar wat was die afgesloofd tegenover haar. Oom Henk maakte wel eens grapjes om haar scherpe kin, en toch zag zij er jong door uit.

'Hier kerel,' zei oom Henk, en overhandigde mij een enorm pak. 'Een zadel. Voor je verjaardag. Dan kan je bij de rode cavalerie.' Het bleek een rugzak te zijn met draagstel. Zo'n grote waar de halve wereld in gaat. 'Voor als jullie samen gaan kamperen.'

Mijn vader keek mijn moeder even aan. Over sex werd bij ons angstvallig gezwegen. Alsof het niet bestond. Joden zijn net zulke calvinisten als de rest.

De stoelen stonden al klaar. Rondom de ouderwetse tafel, erfstuk van mijn grootouders. Op één poot met drie vertakkingen, zodat ik met de bovenkant van mijn dijbeen het tafelblad in evenwicht probeerde te houden. Mijn moeder pakte de theepot. Met mélk? En suiker? In elk geval was het gesprek begonnen.

'Wat lijkt die oudste zoon van u sprekend op zijn vader. Alleen zijn haren zijn niet grijs.'

Mijn moeder maakte dankbaar van de gelegenheid ge-

bruik en antwoordde: 'Toen hij geboren werd zei de dokter: dat wordt nog een Hercules.'

Hadden ze niets beters? Maar waar moesten we over praten? Voetballen? Dat interesseerde oom Henk niet. Vader trouwens evenmin. 'De verkiezingen . . .' begon Maurits. In godsnaam. Oom Henk was niet herkozen. 'Revolutionaire eenzijdigheid is een harde noodzaak,' hoorde ik deze plotseling zeggen, en hij zette zijn stem uit alsof hij op een vergadering sprak. 'Het is niet mogelijk, deze wereld voor ieder bewoonbaar te maken zonder een radicale omwenteling, en met halfheden bereikt men die niet.'

'Ach, zelfs voor een werkloze wordt nog zo gezorgd, dat die niet aan revolutie toe is,' antwoordde mijn vader. 'Boven de steun krijgen zij bonnen voor boter, kleren als het nodig is, ik zie het toch in mijn winkel.'

Er trok een rimpel in het voorhoofd van oom Henk, maar hij zweeg even.

'Verkijkt u zich daar niet op,' antwoordde hij met ongewone kalmte, 'de dadels van Hassan zijn niet groter dan ze zijn. Voor zover de steunnormen al voldoende mogen wezen om een gezin niet te laten verhongeren, dan zijn zij toch gebaseerd op toestanden die aan slavernij doen denken. Kinderen, eenmaal zelfstandig geworden, mogen niet buitenshuis gaan wonen omdat de hoogte van de steun uitgaat van hun bijdrage aan het gezin. Juist die afhankelijkheid is de grootste gesel van de werkloosheid. Arbeiders worden in hun klassegevoel geknauwd. Zij stellen zich onderdanig op tegenover de ambtenaar die hen komt bezoeken omdat zij om een jas of een broek hebben gevraagd. Zij brengen hun dagen door met niets doen behoudens de gang naar het stempellokaal. Arbeid kan een zegen voor de mensen zijn. Zelfs het meest eentonige werk is de gevangene in zijn cel nog welkom. Ik heb dat zelf ervaren. Wie als werkloze zijn menselijke waardigheid wil handhaven, moet zich gelijk Baron von Münchhausen aan eigen haren uit het

moeras trekken. Ik denk aan de woorden van de dichteres, die weliswaar vreemdelinge in het Jerusalem van de revolutie is geworden en die ik toch herken als een Deborah van eigen stam:

*O moord, die steeds zich voltrekt, alle dagen,
aan d'arme kinderen van 't zwoegend volk,
aan allen die de vloek der armoe droegen . . .*

Mijn vader trok even zijn wenkbrauwen op. Maurits trapte onder tafel tegen mijn scheenbeen.

'Henk, denk je erom dat wij op verjaarsvisite zijn?' onderbrak tante Mien.

'Kun jij ook al geen gedichten van Henriëtte Roland Holst meer waarderen?' gromde hij.

'Lust u een glaasje wijn?' vroeg mijn moeder voorzichtig. Het was vruchtenwijn van de Vana, rozijnenwater zei mijn vader anders.

'Op de jarige. En op alle twee: Bep en Sal.'

'Als jongen heb ik in Engeland gewerkt.' Vader wilde het gesprek over nemen.

'In Engeland? Daar sta ik op de zwarte lijst. Toen ik uit Indonesië terugkwam hebben ze me in Londen op de boot zelfs bewaakt.'

'Doe toch niet steeds zo ongezellig.' Nu mengde Bep zich in het gesprek.

'Zullen we bridgen?' stelde Maurits voor.

'Daar is niets tegen, jonge vriend,' antwoordde oom Henk gretig.

Zou hij weten dat vader in de hoofdklasse van de bridgebond speelde?

'Idioot, hoe kun je zo stom zijn,' schreeuwde oom Henk plotse-ling tegen tante Mien, met wie hij tegen vader en Maurits speelde. Hij smeedt de kaarten op tafel: 'Godverdomme, heb je dan geen ogen in je kop?'

Tante Mien haalde de schouders op. Wijs geworden door ervaring.

8. Wijk aan Zee

‘De naam zegt het al: Neo-Malthusianisme. Malthus was een reactionair, die de oorzaken van de ellende niet zocht in het kapitalistische stelsel maar in de overbevolking. Oorlogen beschouwde hij als een soort natuurverschijnsel, nodig om het aantal mensen van tijd tot tijd uit te dunnen.’

Oom Henk had gelijk. Marx was al tegenstander van Malthus geweest.

‘Maar onder Neo-Malthusianisme wordt toch iets heel anders verstaan?’ onderbrak Bep hem. ‘Die willen dat je niet maar raak kinderen fokt. Is het niet veel beter zoveel kinderen te nemen als je zelf graag wilt, en het niet aan het toeval over te laten?’

‘Daar kun je in elk winkeltje kapotjes voor kopen,’ antwoordde oom Henk, ‘daar heb je geen vereniging voor nodig. Zij zijn voor kinderbeperking. Dat zeggen ze zelf. Daar zoeken ze hun heil in voor het oplossen van alle kwalen. Zij maken op die manier van de arbeiders leger-des-heils-soldaten. Elk gezin zijn eigen twee kindertjes, die natuurlijk hogerop moeten, maar de arbeidersklasse als zodanig wordt ontvolkt. De kracht van het proletariaat ligt in zijn massa, niet in de beperking van zijn omvang.’

‘Bij moeder thuis hadden ze dertien kinderen. En haar vader zuipen. Leve de lol,’ merkte Bep schamper op.

Ik wist niet dat oom Henk ouderwetse opvattingen had in die dingen. Zou dat zijn katholiek verleden zijn? Of dachten de orthodoxe marxisten er zo over?

‘Ja Henk, er is toch niets tegen om je middelen bij een vereniging te kopen die daar niet op wil verdienen?’ zei tante

Mien nu ook.

‘Mens, laat jij je maar bepraten. Al die onzin om een kapot-je.’

‘Maar is het psychologisch niet van belang, dat de arbeider ook in zijn gezin het eigen lot bepaalt, oom Henk?’

‘Psychologisch, daar heb je weer zo’n modewoord. Doe jij daar ook al aan mee? Hoeveel nieuwlichters moeten niet be-
slust een brug slaan tussen psychologie en klassebewustzijn. Daar is Henriëtte Roland Holst mee begonnen voordat zij On-
ze-Lieve-Heer ontdekte. Dergelijke begrippen leiden tot ver-
doezeling van het klasse-instinct.’

‘Wij zijn wel van ons onderwerp afgedwaald,’ onderbrak tante Mien. ‘We wilden eigenlijk alleen weten wat wij zondag doen. Gaan wij naar Bep en Sal als ze voor het eerst kampe-
ren, in Wijk aan Zee?’

‘Moeten we die twee per se in hun geknuffel storen?’

‘Je hebt zelf voorgesteld dat we zouden gaan.’

Wij zagen ze aankomen van de weg tussen de duinen, oom Henk één schouder lager dan de andere, al sleept hij nu geen zware tas mee. Toedjoeh rende als een bezetene heen en weer met zijn lange haren en flaporen. Met zijn lange tong wou hij Bep likken, vloog weer weg naar oom Henk. Thuis kon hij zich alleen uitleven als hij naar het Vondelpark vluchtte, het liefst als er pas gemest was zodat hij onder de stront en met de staart tussen de poten weer op de Overtoom arriveerde. Toedjoeh, zeven in het Maleis, vanwege de Zeven Provinciën.

Zij moesten zich gauw, een voor een, verkleden in het tent-
je dat Bep zelf had gemaakt. ‘Schiet een beetje op,’ mopperde oom Henk. En toen tante Mien te voorschijn kwam en probeerde haar lange vlechten onder een badmuts weg te wer-
ken, plaagde hij haar: ‘Je lijkt wel een jonge meid. Je moest je er liever op voorbereiden dat je eerstdaags grootmoeder kan worden.’

Oom Henk kwam uit de tent kruipen met een zwart badpak aan, dat nogal brede schouderbanden en iets te lange pijpen had. Zijn in-witte huid moest heel lang de zon niet hebben gezien.

‘Je mag wel oppassen dat je niet verbrandt, Henk.’

‘Ach mens, jij hebt altijd wat. Kom mee, Salomon, dan laten we dat vrouwvolk alleen. Hier, neem een strootje. Het is niet gek, he, met je meisje en een tentje in de zon. Je zal wel niet aan je deurwaarders hebben gedacht.’

Hij wist dat ik me ervoor schaamde, op een deurwaarderskantoor te werken.

‘Ik heb gisteravond je vriend Nico bij me gehad. Hij wil uit de partij en uit de jeugdbeweging.’

Nico? Die altijd zo hard werkte? En oom Henk die het zo rustig vertelde, ofschoon hij anders te keer ging als iemand de beweging verliet?

‘Het is geen politieke breuk. En een rustende schutter worden wil hij ook niet. Het ligt heel moeilijk. De jongeman is homoseksueel, heeft hij me verteld, en voelt zich verschrikkelijk eenzaam tussen al die anders gerichten, vooral omdat hij zijn eigen geaardheid moet verbergen. Nu wil hij iets gaan doen voor de rechten van de homoseksuelen, die hij een onderdrukte minderheid noemt en het misschien ook zijn. Ik heb hem mijn zegen gegeven.’

Hoe zou het moeten, als Nico geen secretaris van onze jeugdbeweging meer is?

‘Kom jong, kijk niet zo treurig. Vandaag schijnt de zon. Het is een geluk als je nog jong bent, zoals jullie, en geen benul hebt van de gemene streken, die het leven je kan flikken. Het verzet tegen de onderdrukking verheft de mens soms tot de hoogste hoogten; maar die onderdrukking zelf misvormt de mens tot in zijn ziel. Vroeger geloofden wij heilig dat de proletarische revolutie daar in één klap een einde aan zou maken. Ik ben er nu van overtuigd dat het de zwaarste karwei is die

ons wacht, en waar eeuwen mee gemoeid zullen zijn. De proletarische leider die daar geen begrip voor heeft kan zich voorbereiden op een leven vol teleurstellingen. Want ook voor hem geldt: van de hoogste hoogten naar de diepste diepten.'

'Hee Mientje, hee Beppie, laten jullie ons verdorsten? Dat werd een keer tijd. Als ik oud ben gaan we ergens op een boerderijtje wonen, met ons viertjes, en jullie kinderen natuurlijk. Dan nemen we duiven, en kippen, en voor Toedjoeh zullen we een ander moeten zoeken. Dan ben jij in het honden-Walhalla, he boef?'

9. De zaak Reiss

'Ik heb de politie op bureau Overtoom verteld dat Ignace Reiss vorige week door de GPOe is vermoord, en dat zijn weduwe Else en zoontje Roman bij ons thuis een veilig heenkomen hebben gezocht. Ik heb ze op de hoogte gesteld van de waarschuwing die ik heb ontvangen, dat alle middelen zullen worden toegepast om ons te bespioneren. Ze weten dat er beneden op de stoep voortdurend wordt gepost door allerlei gespuis. En ik heb ze gevraagd een oogje in het zeil te houden. De heren kijken wel uit. "Daar hebben wij geen mensen voor," hebben ze geantwoord, "daar moeten uw eigen partijgenoten maar voor zorgen." Ik heb Joop en Guus ingeschakeld; die staan hun mannetje. Voor 's nachts hebben we ook iemand nodig. Kun jij op de Overtoom komen slapen? Je bent pas in dienst geweest en weet dus wel hoe je een revolver moet gebruiken.'

Ik had nog nooit een revolver in mijn handen gehad. Moest ik dat aan oom Henk zeggen? 'Hoe moet je van dit merk het palletje op scherp zetten?' vroeg ik alleen. Het klonk stoer genoeg.

‘Na de dreigementen van de laatste dagen heb ik een geheim telefoonnummer aangevraagd. Het zal wel even duren eer ze daar achter zijn,’ vertelde oom Henk. Diezelfde dag ging de telefoon: ‘Of ik wát?’

‘Het beweren vrienden te zijn, die mij willen waarschuwen maar hun naam niet kunnen noemen. Ik moet morgenmiddag naar Scheltema op de Weteringschans komen. Daar zullen ze me bijzonderheden vertellen over de moord op Reiss. Ik moest er wel alleen naar toe gaan, hebben ze gezegd, anderen vertrouwden ze niet.’

‘Je gaat toch niet, Henk?’ vroeg tante Mien bezorgd.

‘Natuurlijk ga ik wel. Ik zal Joop en Guus meenemen, op een afstand, en bij Scheltema moeten ze een ander tafeltje nemen.’

Maar de ‘vrienden’ kwamen niet opdagen.

Wél kwam er één op de Overtoom. Er werd gebeld, en toen ik open wilde doen stond er al iemand voor de bovendeur. Een zwaargebouwde man met een grijze jas aan en een slap hoedje op wilde me opzij duwen en naar binnen komen, terwijl hij zei dat hij dringend Sneevliet moest hebben. ‘Sneevliet is er niet,’ snauwde ik, ‘als u hem wilt spreken moet u eerst vertellen waar u voor komt.’

Ik trilde van de zenuwen, maar dacht: Als hij niet weg gaat, sodemieter ik hem de trap af.

Konden we geen foto's maken van de kerels die beneden heen en weer liepen? Zó dat ze het zouden merken? Dan hadden wij een signalement en keken ze wel uit voordat ze een geintje uithaalden. Het moest 's avonds gebeuren, onverwachts, met blitzlicht. Maar wie kon dat doen? Ik had er geen verstand van. Misschien was het ook een dwaas idee van me. Ik zou met een sigaret een vuurtje vragen en de man goed aankijken. Zodat hij begreep: ze hebben me door. Ik herhaalde het, steeds als ik vermoedde dat ze de wacht hadden afgelost.

Else Reiss was een vrouw van misschien veertig jaar. Zag ze altijd zo bleek, of kwam het door de moord op haar man? Zou zij zelf ook een geheim agente zijn geweest? Hoe voelden mensen zich die in de huid van een ander moesten kruipen en voortdurend in gevaar verkeerden? Kende je geen schaamte als je zulk werk deed? Maar ze hadden het eerst voor de revolutie gedaan, om de contrarevolutie te bestrijden. En toen de GROE oude revolutionairen moest vervolgen? Daar hadden zij niets mee te maken gehad, vertelde Else, hun werk lag op een ander terrein. Zij waren al lang gaan twifelen. De Moskouse processen brachten hen tot het besluit met Stalin te breken, wat ook de gevolgen mochten zijn. Er bestond nog veel sympathie voor Trotsky in de Sovjet-Unie. Jonge revolutionairen werden ervoor doodgeschoten. Daar was Stalin het meest bang voor, daarom moest Trotsky verdacht worden gemaakt. Zij had zelf, vertelde Else, het tweede Moskouse proces bijgewoond, op de publieke tribune. Karl Radek had toen ook terecht gestaan. 'Hij is niet ter dood veroordeeld en heeft maar tien jaar gekregen, omdat Lion Feuchtwanger voor hem is gaan pleiten bij Stalin persoonlijk. Als tegenprestatie moest Feuchtwanger een boek schrijven ter verdediging van de Moskouse processen. Dat deed hij: *Moskau 1936*.'

Hoe zou Else dit allemaal weten? Natuurlijk, zij had in de topkringen verkeerd. Zo kort nog voor hun breuk.

'In 1925, toen wij pas in Moskou waren, was het zo geheel anders. Er kwamen daar jonge revolutionairen uit alle landen, enthousiast en toegewijd, zoals Sal. Dat was de goede tijd.'

'1925 was de goede tijd al niet meer,' onderbrak oom Henk haar.

Zou Roman hebben geweten wat zijn vader en moeder deden? Hoe moest het zijn, in een internaat in Zwitserland, als je nooit zeker was van het lot van je ouders? Nu zijn vader was

doodgeschoten mocht hij niet langer alleen blijven. Zo'n dromerige, vriendelijke jongen. Die nog nooit een voetbalwedstrijd had gezien.

Ik mocht hem in de drukte bij Ajax niet kwijt raken. Misschien hadden ze ons wel gevolgd. En zouden ze van de gelegenheid gebruik maken om hem te kidnappen. Ik voelde zijn knokkels in mijn hand over elkaar wrijven. Dat deden we vroeger, wie het sterkste was, en dan verrekte je van de pijn. Zou ik niet liever zijn arm vast houden? Een kwartier lang, totdat ik zelf kramp in mijn hand kreeg; en weer tastte ik naar zijn vingers, zijn handpalm. Even trok hij, en ik verslapte mijn greep, een ogenblik maar.

Het grootste gevaar was geweken.

Bij de Overtoom werd niet meer gepost, althans zichtbaar voor ons.

Ik kon weer thuis slapen, waar de post voor Else kwam, meestal uit Polen. Postzegels waren van een envelop geknipt. Wie zou het hebben gedaan?

Oom Henk moest opnieuw naar Parijs. Ook een vriend van Ignace Reiss had met de GPO gebroken. 'Ik heb hem zijn huid vol gescholden, Mien. Hij waarschuwde mij dat we moesten oppassen voor een blonde jongeman die geregeld op het partijbureau kwam en die hier ook over de vloer zou zijn geweest. Hij wilde zijn naam niet noemen. Die lafaard.'

10. Trouwdag

'Er staat een woning leeg in de Schoolstraat, voor drie-negentig per week. Moeder en ik zijn al wezen kijken, het is hier vlak tegenover. Nu kunnen we ook trouwen.'

Trouwen? Zo gauw al? Dat waren we toch nog niet van plan? Later. Niet meteen.

‘Van ons krijgen jullie de meubels,’ zei tante Mien.

‘Of willen jullie je misschien eerst braaf zeven jaar verloven en net zolang sparen voor de uitzet tot er geen liefde meer over is?’ voegde oom Henk er aan toe. ‘Godverdomme, jonge mensen. Waar wachten jullie nog op. Begrijp goed: dat loeder heeft me wel overtuigd, maar jij wordt toch geen rustende schutter als je getrouwd bent, he Salomon? Es-Es, Staatsspoor. Op dood spoor dan, zoals zoveel vroegere partijgenoten. Eerst wekken ze de hoogste verwachtingen. Tot ze getrouwd zijn. Dan mag het niet meer van moeder-de-vrouw. Pantoffelhelden die door hun wijf worden geregeerd.’

Hoe moest ik het thuis vertellen? Vader zou vreemd opkijken. Bep had me al eens verweten dat ik niet meer zakgeld dorst te vragen, maar zij wist niet hoe het bij ons was. Al het geld had hij nodig. Ik wou maar dat ik zo flink was als Bep, die oom Henk regelrecht zei wat ze dacht.

‘Waarom moet het zo plotseling?’ wilde mijn vader weten. ‘Vanwege die goedkope huur?’ Hij keek me ongeloofig aan. ‘En met die zestig gulden per maand die je verdient?’

‘Ik ga opslag vragen.’

‘Laat die kinderen toch gaan,’ zei moeder aarzelend. Zij zei, als het op een mening aankwam, altijd: Mijn man zegt... nu niet.

Er werd verder geen woord over gesproken.

‘Opslag? Omdat je wil trouwen? Nu al? Hoe oud ben je eigenlijk?’ vroeg mijn baas.

‘Tweëntwintig.’

‘Dat is nog veel te jong. Het kan nooit goed gaan.’

Niet? Hij was zelf eenentwintig toen hij trouwde. Dat wist iedereen.

‘We hebben al een woning gehuurd.’

‘Het is toch geen moetje? Nou ja, je krijgt een tientje per maand meer.’

Oom Henk stond erop dat wij duur gingen trouwen. Waar-

om die onzin? Dat was geld weggooien. Hij wist toch ook dat het huwelijk een burgerlijke instelling was, waaraan je voldeed om geen narigheid te krijgen? Of de kinderen later? 'Willen jullie dan dat het en masse, als fokvee, gebeurt? Het is toch veel beter als wij onder elkaar zijn, zonder allerlei vreemde gezichten?' 'We doen wat we zelf willen,' antwoordde Bep.

Wij gingen ook niet mee met de taxi, die oom Henk en tante Mien op onze trouwdag namen. Wij konden heus wel op eigen benen naar het stadhuis. Bep in een zwarte fluwelen jurk met Hongaars borduurwerk, ik met een nieuwe broek.

Oom Henk en Maurits waren getuigen. Wij hadden geen twee mensen kunnen vinden die ons een beter hart toedroegen en die toch zo verschillend waren. Tante Mien was gek op Maurits. 'Hij is zo'n knappe jongen,' zei ze altijd, wat de meisjes vroeger al hadden gevonden. Nu ging ik het eerst trouwen. Toen ik hem had verteld dat wij verkering hadden was hij verbaasd geweest: 'Je weet dat Bep politiek niet zo geschoold is, he?' Waarom vroeg hij dit? Hij hield mij soms voor de gek als ik Lenin zat te lezen, of Trotsky. En was een ondoorgrondelijk probleem voor oom Henk. Hij stak graag de draak met zulke heilige zaken als de revolutie en de partij. De onbewuste gewoonte van sommige partijgenoten, de partijvoorzitter in zijn spraak na te bootsen en te galmen bij lettergrepen waar deze dit op vergaderingen bij voorkeur ook deed, te brouwen en met de bril te zwaaien, was voor Maurits te verleidelijk om er niet met een knipoog aan mee te doen.

Jo Menist, de vrouw van de tweede man in de partij en Rotterdams gemeenteraadslid, had op de Overtoom voor de koffietafel gezorgd. Mijn familie van vaders kant was in alle vertakkingen aanwezig. De plaats van oom Henk aan het hoofd van de tafel bleef leeg. 'Hij is wel in zijn kamer,' stelde Bep mij gerust, 'de deur is aan de binnenkant op slot.' Was hij in slaap gevallen? Zat hij een artikel te schrijven? Waarom

kwam hij niet? We konden niet beginnen zonder hem. Sal trouwde, goed, daar moest je bij zijn, vonden mijn ooms en tantes, maar ze waren toch ook een beetje voor Sneevliet gekomen, die zo vaak in de krant werd genoemd en die ze niet kenden. Niemand wou er iets van laten merken, maar pijnlijk werd het wel. Bep had al op zijn deur gebonsd en geen gehoor gekregen. Toen was tante Mien gegaan, en die kwam niet terug. Wij hadden het eigenlijk bij mij thuis moeten vieren.

Tante Mien kwam binnen.

Achter haar oom Henk.

Hij knikte even, zei geen woord; zijn ogen waren rood, zijn mondhoeken trokken omlaag. Zo had ik mijn vader eens gezien toen in de schoenmakerij bij hem de kleren van mijn pas in het sanatorium overleden zusje waren afgegeven. Zou oom Henk ook hebben gehuild? Om Pam natuurlijk. Pim en Pam. En zijn dochtertje Sima, die misschien al ergens getrouwd was in Rusland met een jongen die hij niet kende, en zonder dat hij het wist.

Er werd opnieuw ingeschonken.

Een toast op de jongelui.

Oom Henk had voor die avond de film aanbevolen: *De burcht der stilte*, over de strijd van Poolse nationalisten tegen de tsaristische onderdrukking. Op weg erheen wandelden wij, in een heldere winteravond, de Overtoom af. 'Hier jong,' zei oom Henk en duwde me stiekem een pakje sigaretten in mijn handen, dure, van 35 cent.

Wat het lot ons, en ieder van ons verder ook zou brengen, die avond waren wij volmaakt gelukkig. Vier mensenkinderen die ertoe voorbestemd schenen te zijn tot één hechte familie te worden, verbonden door revolutionaire gezindheid en een wederzijdse behoefte aan warmte.

‘Als *De Nieuwe Fakkel* komt, moet mijn man meteen de post uit de bus halen. Dan leest hij mij in bed het laatste artikel van Genosse Sneevliet voor.’ Wilde Hilde Schwartz, een Duitse emigrante uit Parijs en nu als gast op de Overtoom, mij vleien met oom Henk? Of meende zij het? Wát vond zij er dan zo goed in?

Op mij maakte oom Henk de laatste tijd een vermoeide indruk, ook in wat hij schreef. Als hij op een vergadering sprak, dacht ik: dat heeft hij de laatste tijd al zo vaak gezegd. Zijn artikelen waren daar weer een afspiegeling van. De Spaanse revolutie had hem opgestuwd tot laaiend enthousiasme. Toen kwam de dood van Pam. Daarna het verraad van de stalinisten, die het socialistisch karakter aan de revolutie ontnamen en met medewerking van de GPoe de leider van de Spaanse zusterpartij de POUM, Andrés Nin, vermoordden. Nin was een persoonlijke vriend van oom Henk. Evenals de Oostenrijkse revolutionair Kurt Landau, ook in Spanje vermoord. Zijn vrouw Katja, die de indruk van een schoolmeisje maakte, logeerde op de Overtoom. Met haar was Hilde Schwartz meegekomen.

Of was oom Henk in de war van de kritiek, die door Trotsky op hem werd neergebeukt? Juist naar aanleiding van de ontwikkeling in Spanje? Waar de POUM, in Catalonië, aan een Volksfrontregering had deelgenomen? Mocht het wel? Mocht het niet? Ook mij pijnigde de vraag. Was het een coalitieregering met burgerlijke partijen die het kapitalisme in stand wilden houden? Wat dacht oom Henk ervan? De vraag alleen al maakte hem razend. Ik moest me niet laten imponeren door de stijl van Trotsky; hij liet zich voorlichten door intrigerende emigranten die al misselijk werden bij de reuk van een arbeider. Als Trotsky zo graag invloed had willen uitoefenen op het verloop van de Spaanse revolutie, waarom was hij dan niet naar Spanje gegaan? De leiding van de POUM had

hem uitgenodigd. Hij had er niet eens een antwoord op gestuurd. Ze wel de huid vol schelden, nee, daar deed Sneevliet niet aan mee, verklaarde hij me nadrukkelijk.

Het element van twijfel was al die jaren in mij blijven sluimeren. Ik begreep de houding van oom Henk tegenover de vakbeweging niet. Hij sprak over de 'grafkelders van het nvv', terwijl de meeste partijgenoten die uit de osp waren voortgekomen er nog lid van waren. Grafkelders? Dat wilden de alleenheersende bureaucraten wel, maar er waren toch honderdduizenden arbeiders lid van het nvv? Moest je die dan in de steek laten? Je tegenover ze plaatsen door aan een eigen, kleine vakbeweging de voorkeur te geven, zoals het nas was? Revolutionair? Goed, maar zonder invloed op het grootste deel van de arbeidersklasse. Moest oom Henk op het nas steunen om zich tenminste als revolutionair in Nederland te kunnen handhaven? Mocht dit zijn houding tegenover het nvv beïnvloeden? Wat maak je je dik, dacht ik. Als Trotsky er vrede mee had, tijdens de fusie tussen osp en rsp, dan zou het wel goed zijn.

Ik sprak die twijfel niet uit. Werd er zelf geen wijs uit. En bleef lid van het nvv. Zo was ik in de revolutionaire politiek gekomen, als nvv-lid. In de vakbondsjeugdbeweging was de discussie begonnen: Reformisme? Socialisme nu? Dictatuur van het proletariaat? Deelnemen aan coalitieregeringen? Eenheidsfront tegen het fascisme? Arbeidersweer? Niet bij de leiding. Die had er geen benul van waar we over spraken, tot diep in de nacht. Maar onder de jeugd had zich een linkerleugel gevormd, die meeging naar de osp.

'Salomon,' zei oom Henk, 'ik wou eens met je spreken. Mijn secretaresse gaat weg, bij het nas. Ik wil weer een goede kracht hebben. Wat denk jij ervan? Het is geen vetpot, maar je gaat er financieel nog iets op vooruit: honderd gulden per maand krijg je.'

‘U weet toch dat ik geen lid ben van het nas?’ antwoordde ik verbaasd.

‘Dat hoeft ook niet. Ik heb je nodig, de rest kan me niet schelen. Als partijgenoot kan ik op je vertrouwen. Dat moet wel in het nas. Sommige bestuurders zou je met hun koppen tegen elkaar slaan. Die zijn niet van hun stoel te branden, behalve als ze de kans krijgen de invloed van de partij in het nas tegen te gaan. Bovendien weet ik wat je waard bent. Als jij een artikel vertaalt, hoef ik het niet nog eens over te doen.’

Zou het waar zijn wat oom Henk zei? Of wilde hij Bep en mij helpen, omdat ik zo weinig verdiende? Zou ik mijn mond moeten houden over de vakbondspolitiek? Ik was trouwens alleen papieren lid van de vakbond. Waar moest ik de tijd vandaan halen om naar een vergadering te gaan? Ik zei niet nee tegen oom Henk en niet ja, ik wist het zelf niet meer en zou er met Bep over spreken, en zij antwoordde: ‘In zulke zaken moet je zelf beslissen.’ Betekende het dat ik oom Henk in de steek liet? En ik zei: ‘Goed.’ Maar voor het zover was kwam er een kaart van de Arbeidsbeurs: ik kon Duits correspondent worden bij een kleine bank, honderd gulden per maand. En ik zei: ‘Oom Henk, ik heb al een andere betrekking, het gaat niet door.’

Het was stil aan tafel.

‘Professor Mannoury heeft zich bereid verklaard, de Moskouse processen te helpen ontmaskeren.’ Oom Henk lachte weer.

‘Maar professor Pannekoek heeft geweigerd. Hij vond het niet nodig. Trotsky staat v r boven de laster van Stalin, geen sterveling gelooft die smeerlapperij. Dat zei hij.’

Uit Parijs kwam het bericht dat Hilde Schwartz zelfmoord had gepleegd. Zij liet een bekentenis achter: Zij was groe-agente geweest.

‘Het is kunstmatig, met een aantal kleine groepen nu de Vierde Internationale op te richten, als zij maar zuiver in de leer zijn. Die Internationale zal er komen na de vorming van sterke revolutionaire partijen in een aantal belangrijke landen.’

Was oom Henk van standpunt veranderd? Vroeger was hij het met Trotsky eens geweest, die zei: eerst moet er een wereldpartij komen met een duidelijk program, dat antwoordt geeft op de brandende vragen van deze tijd. Dan komen de partijen in de afzonderlijke landen ook wel.

‘Wij hebben onze bijdrage geleverd tot de wordende Vierde Internationale en zullen daarmee doorgaan op een wijze die ons niet kan doen vervreemden van waardevolle bewegingen in tal van landen.’

‘U was het destijds toch met Trotsky eens?’ merkte ik aarzelend op.

‘Toen beperkten de voorstanders zich niet tot zijn sekte. Wij hebben geen behoefte aan de zelfbevrediging om met een handjevol mensen de rol van internationale leiding te gaan spelen.’

Kon je maar te weten komen wat Trotsky erover schreef. Oom Henk publiceerde zijn artikelen niet meer. ‘Ik weiger het, mijn eigen nest te bevuilen. Zijn aanvallen op mij gaan alle perken te buiten. Zijn bewering dat mijn kamerlidmaatschap moest dienen om geldelijke belangen te beschermen . . .’

‘Dat was toch niet persoonlijk bedoeld?’

‘Wat weet jij daarvan. Henriëtte Roland Holst heeft mij destijds al gewaarschuwd voor deze methoden waarbij alle middelen geoorloofd zijn.’

‘Over Trotsky?’

‘Ja.’

‘Dan ben ik het niet met haar eens.’

Oom Henk keek mij aan. Een pijnlijke trek had zijn ge-

zicht veranderd.

‘De vijand staat hier in mijn eigen huis,’ schold hij plotseling. ‘Godverdomme. Kan ik dan niemand meer vertrouwen?’

‘Henk, laat je niet zo gaan,’ zei tante Mien angstig die bij hem ging zitten. ‘Wees toch verstandig Henk, als je zo driftig bent heb je er later weer spijt van.’

‘Wij hebben een Internationaal Anti-Oorlogsfront opgericht,’ zei oom Henk aan tafel, terug uit Londen. ‘Ik heb meteen de LJG als lid opgegeven.’

Hij kon toch niet namens de jeugdorganisatie beslissen? Trouwens, dat hele gedoe was tegen de Vierde Internationale van Trotsky gericht. Daar deed ik niet aan mee.

Ik herhaalde dit, als secretaris, in het bestuur van de LJG.

En schreef namens de jeugd twee brieven.

Aan het Internationaal Anti-Oorlogsfront. Wij erkenden de aansluiting niet, die buiten ons om tot stand was gekomen.

Aan de RSAP-leiding. Wij protesteerden tegen onze onmondigverklaring.

Eigenlijk is het laf om die brief bij oom Henk in de bus te gooien, hield ik mezelf voor. Opnieuw liep ik een blokje rond, slikkend van de spanning die ik zelfs boven in mijn armen voelde en mijn lopen iets schokkerigs gaf als ik het huis naderde.

Oom Henk was er zelf. Hij had zijn wekelijks kaartavondje met abonnee-stemt-tevree, de partijvoorzitter van Amsterdam.

‘Waarom ga je niet zitten, jong? En doe je jas uit,’ zei tante Mien toen ik in de kamer stond, wachtend op een gelegenheid om de brief af te geven.

Maar ik bleef staan.

‘Is er zo’n haast bij?’ Verbaasd keek oom Henk over zijn schouder naar mij, scheurde toen de envelop open. Las. Sloot zijn ogen. En zei niets.

‘Wat is er, Henk?’

Hij draaide zich weer om naar mij, zei met schorre stem: ‘Je kan nu gaan. We praten er nog over.’

‘Oom Henk wil je vanavond spreken,’ zei Bep die van de Overtoom kwam. Alleen? Persoonlijk? Als hij maar niet dacht dat ik me liet bepraten.

Maar mijn knieën knikten toen ik zijn werkkamer binnenging. De sigaret trilde in mijn rechterhand mee. Terwijl ik ging zitten keek ik, met mijn hoofd iets omlaag en langs mijn wenkbrauwen, haastig of oom Henk nog kwaad was. Hij zei alleen, niet onvriendelijk: ‘Ik heb nooit geweten dat jij zo’n drijver bent.’

Dacht hij misschien dat ik de leiding van de LJG had opgestoot? Ze waren allemaal woest geweest, er niet in te zijn gekend.

‘Het is een besluit van de hele leiding en niet van mij alleen,’ antwoordde ik.

‘En erg gemakkelijk om je daarachter te verbergen,’ zei oom Henk, driftig, heel even, toen: ‘Het naartst vind ik dat je niet duidelijk bent geweest toen ik het met jou over jullie aansluiting bij het IAF heb gehad.’

‘U hebt toch ook op uw eigen houtje gehandeld in Londen?’

‘Dat kon niet anders.’

‘Dan had u moeten wachten. U kan niet namens de jeugdorganisatie beslissingen nemen.’

‘Jullie zijn ook nog een keer partijgenoten. Jaap Vlaming zit zelfs in het partijbestuur. En jij bent er voor de jeugd aan toegevoegd. Jullie zullen je zondag moeten verantwoorden in de partijleiding. Het gehele LJG-bestuur is uitgenodigd. ’Ns zien of jullie dan nog eensgezind zijn. In elk geval is Jaap Vlaming al van gedachten veranderd. Lees die brief maar, als je er niet over spreekt. Hij geeft jou de schuld van alles. Volgens hem drijf jij de jeugd in een verkeerde richting. Tja,

het valt niet mee, he? Die voorzitter van jullie ziet er wel zindelijk uit, maar hij heeft vuil in zijn oren.'

13. Breuk

'Jullie zijn in de eerste plaats partijgenoten. Jullie zullen in de jeugdorganisatie de partijdiscipline moeten uitvoeren,' zei oom Henk.

'Als partijgenoten kunnen jullie in de LJG niet maar doen wat jullie zelf willen,' voegde Ab eraan toe.

'Omdat jullie ook lid van de partij zijn is het jullie plicht in de jeugd geen eigen partijtje te spelen,' was de mening van Willem.

'Omdat jullie ...' maar ik wist het al.

'En die brief moeten jullie intrekken,' vervolgde oom Henk.

'Die brief valt de partij in de rug aan,' ondersteunde hem de volgende spreker.

'Van die brief kan Trotsky gebruik maken,' vond een derde.

En een vierde.

En een vijfde.

En Jaap Vlaming.

Toen ook de leiding van de LJG.

Behalve Wim en ik.

Zodat we uit de jeugdbeweging gingen. Voor ons standpunt zouden we vechten. Dan maar in de partij alleen.

'Hoe moet ik aan artikelen van Trotsky komen?' schreef Dirk, zoon van een partijbestuurder, mij. Ook de interne discussie-artikelen?

Wist ik het maar. Contrabande. Er bleef maar één mogelijkheid over. Het aan Peeters vragen, de leider van een groepje trotskisten in Rotterdam. We hadden er toch recht op, goed

te worden voorgelicht? Waar moest je je inzichten halen? Bij Sneevliet soms? Die had ze immers ook altijd bij Trotsky gezocht? Nu niet meer nee. Dat kon je wel aan zijn artikelen merken. En ik antwoordde: 'Zoek contact met Peeters.'

Dirk liet de brief in zijn binnenzak zitten.

Zijn moeder las hem.

Vertelde het aan haar man.

Die ging ermee naar het partijbestuur.

En weer moest ik bij Sneevliet komen.

'Ben je achter onze rug om lid van die beweging van Trotsky?' vroeg oom Henk.

'Hoe komt u daarbij?' protesteerde ik.

'En die brief dan aan Dirk?'

'Het was alleen voor de artikelen van Trotsky. Daar vroeg hij om.'

'Ik weet niet meer wat ik aan je heb. Dat is het ergste. Ik kan het niet dulden als in mijn familierelaties een toestand ontstaat waarin de een de ander niet meer vrij in de ogen kan zien. In elk geval staat de partij het niet toe, dat jullie dergelijke contacten onderhouden. Wie prijs stelt op lidmaatschap zal moeten kiezen.'

Wat ik deed. Met Wim. Wij werden partijgenoten van Trotsky. In de Vierde Internationale. In één organisatie met hem, die samen met Lenin de Oktober-Revolutie had geleid. Voordat er een Tweede Wereldoorlog zou komen en het misschien te laat zou zijn. Hoe kon je dan blijven staan, als je niet wist dat in alle landen partijgenoten waren die voor hetzelfde doel stredden: de Wereldrevolutie?

Het gesprek met oom Henk verliep alsof onze hartstochten reeds een uitweg hadden gevonden. Hij was vriendelijk, zonder driftbuien; ik voelde geen angst meer.

'Wat zoek je toch bij dat groepje querulanten in Rotter-

dam?" herhaalde oom Henk. 'Onze partij is een gezonde proletarische organisatie, met een grote staat van dienst. Is dat niet voldoende voor je? Wil je een nierenproever worden? Elk woord eerst op een goudschaaltje leggen?'

Met mijn gedachten was ik al niet meer bij wat hij zei. Wat viel er nog te discussiëren? Toen ze mijn brief hadden gevonden, bij Dirk, was alles kapot. Oom Henk wist dat ook. Die avond sprak hij op een openbare vergadering. Hij zag mij zitten, ergens in de zaal, moest naar zijn woorden zoeken.

'Het program is toch het belangrijkste, oom Henk?' antwoordde ik. 'Dat hebt u ons zelf geleerd. Eerst klaarheid, dan eenheid.'

'Heeft de RSAP soms haar beginselen verzaakt?'

'Dat niet. Maar in het Internationaal Anti-Oorlogsfront zit de ILP. Die hebben Chamberlain gefeliciteerd met de 'vrede van München'. Zijn dat revolutionairen? Twee anti-Arabische groeperingen zijn ook lid, uit Palestina. Hoe kun je als internationalist anti-Arabisch zijn?'

'Het betreft revolutionaire joodse bewegingen. Voor zover er bij hen geen klaarheid bestaat, kunnen wij er door het Internationaal Anti-Oorlogsfront invloed op uitoefenen.

Internationaal Anti-Oorlogsfront? Trotsky had geschreven: de Internationale van uitgeknepen citroenen. Gold dit ook voor oom Henk? Als ik maar niet zo van hem hield, dan zou het veel gemakkelijker zijn. En niet zo woedend was, want ik had voor hém gekozen omdat hij destijds voor de Vierde Internationale vocht, en nu liet hij ons in de steek.

'En als er oorlog komt? Voor die tijd? Dan moet je sterk staan.'

'Met dat groepje sektariërs in Rotterdam?'

De mensen vormen niet alleen het program, het program vormt ook de mensen, had ik bij Trotsky gelezen. Hoe moest ik het zeggen?

'Als ons programma goed is, wordt de beweging ook beter.'

‘En daarvoor laat jij ons in de steek?’

‘Ja.’

14. Oorlog

‘Sneevliet is vooral gegriefd, omdat je niet voldoende open tegenover hem bent geweest. Ik heb hem geantwoord dat hij veel te onverdraagzaam is tegenover jonge kameraden die hun weg nog willen zoeken. Maar Trotsky had ongelijk toen hij met de RSAP brak. Het is geen vastgeroeste partij. Daar waren jullie het bewijs van.’

Zo sprak George Vereeken, een oude vriend van oom Henk die Bep en ik, eind augustus 1939 met vakantie, in Brussel ontmoetten. Hij had er, midden op de dag, zijn café voor gesloten.

Twee dagen later trok Hitler Polen binnen. Stalin deed hetzelfde aan de andere kant van de grens. Hitler en Stalin verdelen Europa, luidde een aanplakbiljet van de RSAP.

Als soldaten ingekwartierd op een oude roofridderhoeve in Horssen, in het land van Maas en Waal, waren wij omgeven door één ijsvlakte. Het land was onder water gezet opdat de Duitsers niet zouden kunnen binnenvallen; de kou had er een gestolde massa van gemaakt, die door ijshakkende soldaten moest worden opengebroken. Ik had alleen telefoonwacht, 's nachts. En vertaalde dan artikelen van Trotsky, met de deur op slot. Was de Sovjet-Unie nog een Arbeidersstaat, ondanks Stalin? Moest zij worden verdedigd? Ook als zij zelf aanviel, in het geval van Polen? Of Finland?

‘U hebt niet een teveel, maar een tekort aan maagzuur,’ stelde de dokter vast in het militair hospitaal te Arnhem. Voordat ik, met een drankje, terug kon gaan naar mijn onderdeel in

Horssen, werden wij, zieken, geëvacueerd naar het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam. Vandaar vertrok ik naar het depot, in Alkmaar.

Het geronk van vliegtuigen maakte ons wakker. De ketsende knallen van het afweergeschut, anders meer als waarschuwing bedoeld voor overtrekkende bommenwerpers, vermenigvuldigden zich. Een sergeant kwam waarschuwen: het Duitse leger is Nederland binnengevallen. Oorlog. 'Eine Lüge,' schreeuwde een Nederlandse soldaat uit Duisburg, die alleen Duits sprak. En werd gearresteerd.

Op patrouille. Laat ieder die verdacht is IJmuiden zeggen, of Scheveningen, luidde de instructie.

'Voortmaken. Binnen een kwartier moeten wij weg zijn,' riep de kapitein. 'Naar de Afsluitdijk. Daar is versterking nodig. Wie dat wil mag nog een kaart naar huis sturen.' Ons kindje zou in oktober worden geboren. Dat had Bep zo gewild. 'Je weet niet wat er kan gebeuren. Dan heb ik die herinnering aan jou.' Zou ik het nog leren kennen? En liefhebben?

De motor deed de autobus al trillen. Klaar voor het vertrek?

Er kwam een jongetje aanrennen, voor de wagen om: 'De regering is gecapituleerd,' schreeuwde hij.

Na alle berichten dat het Duitse leger tot staan was gebracht? En na vier dagen al?

'Wij vertrekken,' gelastte onze commandant.

'Toch is het waar,' hield het jongetje vol.

Mensen kwamen uit de huizen.

'Goed, ik zal het eerst informeren,' zei de kapitein.

Alkmaar werd overstroomd door soldaten die hun onderdeel waren kwijtgeraakt. Ook die uit Horssen. Was Roompie gesneuveld? Sergeant Kat zijn linkerarm kwijt? Kruik had zichzelf in zijn been geschoten?

‘Eerst werden wij bij de grens aangevallen. Terugtrekken tot Rhenen. Het was een rotzooi. We moesten de leeuw van de helmen slaan. De kogels gingen er dáár doorheen. Onze gele dekens met rode strepen waren schietschijven en moesten we weggooien. Er kwam een opdracht: de Grebbeberg heroveren.’

Chaos.

Jongens, getekend door de verschrikkingen van de laatste vier dagen, trokken door naar Rotterdam, tegen alle instructies in. ‘Daar woont mijn familie. Ik blijf niet hier als Rotterdam in brand staat.’

‘Wat betekent mijn eed nog nu de koningin naar Engeland is gevlucht?’ klaagde een luitenant.

Duitse troepen trokken Alkmaar binnen.

Aangegaapt door kinderen.

En wij salueerden, volgens opdracht.

Verder gebeurde er niets.

Niets?

De nazi's zijn op de Overtoom geweest om oom Henk en moeder te arresteren. Gelukkig waren ze al weg, vertelde Bep, die mij was komen opzoeken. Waar ze naartoe moesten wisten ze nog niet. Daar stonden ze op straat, met hun koffertje in de hand.

‘Ze zouden toch naar het buitenland vluchten?’

Het was een partijbesluit. Genomen op een geheime conferentie ter voorbereiding van de illegaliteit. Bep had het mij verteld.

‘Ze waren al in België. Toen de oorlog uitbrak zijn zij teruggekomen. Ze beweren dat ze nu de partij niet in de steek kunnen laten. Dan komt er niets van terecht, zegt oom Henk. Ze hebben het ook voor ons gedaan, beweert moeder. Bep die een baby krijgt, Sal als jood. Ze zijn gek.’

‘Oom Henk was ook op het NAS-kantoor. Om het voorzitterschap neer te leggen. De bestuurders deden het in hun broek toen hij kwam. Ze hebben hem zo de illegaliteit ingestuurd.’

‘Afschuwelijk.’

‘Toen zijn moeder en oom Henk naar Den Haag gegaan. Hij wilde absoluut Colijn spreken. Op de eerste dag van de oorlog heeft de regering niet alleen NSB’ers gearresteerd, ook RSAP’ers. “De nazi’s kunnen onze mensen zo in de kampen laten,” zei oom Henk. Misschien kon Colijn er iets aan doen.’

‘Uitgerekend Colijn?’

‘Wat kan dat schelen. Hij beschouwt oom Henk als een verschrikkelijk gevaarlijke tegenstander. Maar hij heeft een groot respect voor hem, dat weet je. Als oom Henk in de Kamer sprak wou Colijn er geen woord van missen. En als het niet parlementair genoeg was voor de voorzitter riep hij: Zeg het maar in het Maleis. In elk geval was Colijn bereid er iets aan te doen.’

‘Waar zijn ze nu?’

‘Hier vlakbij, in Sint-Pancras. Bij Klaas Barten. Een boekbinder die altijd op het NAS-kantoor kwam voor het inbinden van tijdschriften. Hij heeft nergens mee te maken. Daar zijn ze veilig. Oom Henk vroeg of voorlopig bij ons de post voor hem mocht komen. Dat is toch goed, he? Ik heb “ja” gezegd.’

‘En ik ben bij de Vierde. Vindt hij het dan niet erg?’

‘Daar is helemaal niet over gesproken. De toestand is al verschrikkelijk genoeg.’

‘Was jij al die dagen op de Overtoom?’

‘Ja, ze wilden het omdat ik zwanger ben. “Jij mag nu niet alleen zijn,” zeiden ze steeds. Oom Henk was in alle staten. “Het wordt hier vreselijk in Nederland, nu Hitler de oorlog heeft gewonnen,” zegt hij. Er kwamen steeds partijgenoten. Een enorme verwarring. Sommige hadden het over “die rotmoffen”. Dan werd oom Henk kwaad. “We moeten een onder-

scheid blijven maken tussen de nazi's en de Duitse arbeiders," zei hij steeds. "Hitler is aan de macht gekomen om hén te onderdrukken." Maar het is erg moeilijk allemaal. Eerst waren we tegen de Nederlandse regering, omdat die kapitalistisch is. Hoe moet het nu Nederland bezet is? Ik zei tegen oom Henk: "Moeten we het niet zo zien dat de nazi's Nederland hebben ingepikt en een soort groot-Duitsland willen maken? Dat zij nu de heersers hier zijn geworden en dat de arbeiders daar tegen moeten vechten?" Weet je wat hij antwoordde? "Het is helemaal niet zo gek wat je zegt, dat had ik van jou niet verwacht."

'En je moeder?'

'Die was het daar mee eens. En zei steeds: we moeten wél internationalisten blijven, ook als we tegen de Duitse bezetter vechten. Nu spreekt de regering in Londen plotseling over "moffen", maar eerst stopte ze onze mensen in de gevangenis wegens belediging van Hitler als bevriend staatshoofd. We zijn antifascisten, geen anti-Duitsers.

15. Geboorte

'Is dat moeder niet?' zei Bep en haastte zich al naar de deur. Ik had haar ook zien lopen, rennen bijna, langs onze ramen die op trechters leken zonder glas. Gek bij zo'n bom. Je denkt dat de boel in elkaar wordt gedrukt en het tegendeel gebeurt, alles hangt naar buiten.

'Ik had geen rust meer in Sint-Pancras. Henk vond ook dat ik naar Amsterdam moest gaan.' Hijgend nog kwamen de woorden uit de mond van tante Mien, die kalmer werd nu alles in orde bleek te zijn. Haar kleur zakte weg, alleen haar konen lieten sporen van de opwindning achter. 'Is me dat schrikken,' zei ze, en begon plotseling te huilen, zo dat haar schouders schokten.

‘Toe nou lieverdje,’ smeekte Bep, ‘alles is toch goed. Je moet niet zo verdrietig zijn.’

Tante Mien had haar handen nog in elkaar geklemd, maar nam ze uit de schoot om een glas water aan te pakken. Haar gezicht kreeg weer die door zorg getekende vriendelijke trek.

‘Maar hoe hebben jullie het in godsnaam gehoord?’ vroeg Bep.

‘Voor de radio. Ze zeiden dat er vier bommen in Zuid waren gevallen. Jullie straat werd ook genoemd.’ Even zuchtte zij. ‘En hoe is het met jou, kind? Wij waren vooral bang voor jou. Juist nu je die kleine verwacht.’

‘Laten we niet wachten tot na de oorlog,’ had Bep steeds gezegd, en nu was het kindje er, een week na de bom. Ik had het nog niet gezien, ons meisje, dat er een hele nacht over had gedaan om ter wereld te komen. Ik had een roze hangbegonia meegenomen, de grootste die er te krijgen was. IJzel zat in mijn haar en wenkbrauwen toen de zuster mij binnenliet, in de Camperstraat. Bij Bep.

Zij richtte even het hoofd op toen ze mij binnen zag komen, maar liet het uitgeput weer vallen. ‘Het is een meisje,’ zei ze zacht, ‘vijf pond en twee ons. Je mag het wel even zien.’

Daar lag het, ingestopt, alleen een klein hoofdje zichtbaar. Het snuffelde in haar slaap, de ogen in twee dikke rimpels toegeknepen. Ze had een donkere haardos, en dat was iets heel bijzonders, vertelde Bep.

Een oorlogskindje, net als Bep en ik eens waren geweest, en zich nog nergens van bewust. Uit een gemengd huwelijk. Mischling, zeiden de nazi's in hun misdadigersjargon. Maar oom Henk had gezegd: ‘Uit zo'n combinatie komt iets goeds.’

‘Raad eens wie bij Bep is geweest?’ vroeg mijn vader de volgende avond, terug van bezoek. ‘Er kwam iemand naar me toe, met een baard. Hij zei: “Dag meneer Santen.” Ik vroeg:

“Wie bent u?” Hij lachte: “Kent u me niet meer?” “Nee,” antwoordde ik. “Sneevliet, ik ben Sneevliet.” En hij had een reuze lol dat ik hem niet had herkend, daar was hij trots op.’

‘Ja, oom Henk was hier,’ herhaalde Bep. ‘Hij kon het niet uithouden in Sint-Pancras. Weet je hoe hij ons meiske noemde? De zwarte prinses. Kijk daar eens? Dat speelgoedhondje heeft hij voor haar gekocht, in de Bijenkorf. Een witgrijze fox-terrier, met wollig haar.’

‘Heeft niemand iets gemerkt?’

‘Hij kwam heel schichtig binnen. Zo is hij anders nooit. Ik dacht: Man, zo loop je juist in de gaten.’

‘Ze kan haar hoofd al oprichten, zie je Bep?’ zei tante Mien die bij ons zou slapen, die nacht. Ze ontdekte alle wonderen aan ons kindje van de laatste weken.

Toen kwam Eddie Wijnkoop waarschuwen: ‘De sd is op de Reguliersgracht geweest. Ze hebben alles in beslag genomen.’ Daar waren de boeken en het meubilair van oom Henk opgeslagen. Het moest verraden zijn.

Waar was een veilig adres?

‘Misschien bij oom Adriaan?’ vroeg Bep. Een neef van oom Henk, vroom katholiek, onverdacht.

Haastig liepen wij het viaduct onderdoor aan de overkant van de Amstel, bij de Schollenbrug. Langs de Ringdijk was het stil. ‘Als Henk maar niet in gevaar is,’ zei tante Mien. ‘Waar moeten we anders naar toe? Naar zijn familie in Brabant? Daar komen ze toch achter. Tante Zus zei: “We kunnen ervoor zorgen dat je in een klooster komt,” maar daar wil Henk niets van weten. “Ik ga niet terug naar de kerk,” zegt hij.’

16. Februaristaking

‘Koot is dood.’

Juichkreet in Amsterdam.

Die vuile NSB’er.

Ze moesten nóg eens met hun wa-troep in de Jodenhoek komen.’

Grüne Polizei postte voor de ijssalon van koko in de Van Woustraat.

‘Wat is er gebeurd?’ fluisterden mensen.

‘Ze hebben een patrouille met zoutzuur ontvangen. Of iets dergelijks. Er is geschoten. De eigenaar is dood.’

‘Duitse Joden? Die durven.’

‘Ab Baruch is op straat gearresteerd.’

Evert kwam het vertellen, een ander lid van ons groepje.

‘Ze hebben de moeder van Ab naar paviljoen 3 moeten brengen.’

Zo werden vierhonderd jonge joden opgepakt.

Uit Mauthausen kwam de eerste brief: ‘Doe de groeten aan Diemen.’

‘Is het zo erg?’ vroegen wij ons angstig af. Diemen? De joodse begraafplaats?

‘Er komt een grote razzia vannacht.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Mijn buurman is bij de politie.’

‘Mijn neef bij de ondergrondse.’

‘Ik heb het zelf gehoord.’

‘Er was Grüne Polizei bij je ouders aan de deur. Met een lijst. Voor jou en je broer. Ze zijn weer weggegaan toen er niet werd opengedaan.’

‘In elk geval kun je vannacht niet thuis slapen, Sal.’

‘Waar moet ik dan heen, Bep? Het is nergens veilig.’
‘Probeer het in de Slingerbeekstraat.’

De deur werd op een kier geopend.

‘Mag ik even binnenkomen?’

‘Moet je niet werken?’

‘Nee. Ik ben gewaarschuwd. Ze gaan weer joden arresteren.
Kan ik vandaag hier blijven?’

‘Een uurtje, niet langer. Mijn vrouw moet ’s middags rusten. Dat weet je toch?’

In het donker liep ik langs de huizen, er haast tegenaan gedrukt. De aktentas had ik bij me. Er zat een pyjama in, een tandenborstel, een handdoek. Waarom was ik niet thuis gebleven? Lopen leuren bij mensen of je er terecht kan. Waarom het er niet op aan laten komen? Wat dan nog?

Boven aan de trap stond Oosterbaan, oom Piet zeiden wij.

‘Oh. Ben jij het, Sal?’

Wat rottig om het te vragen. Voor hem was het net zo goed gevaarlijk. ‘Kun je niet bij familie terecht?’ zou hij misschien zeggen. Hij nam me ook al niet mee naar binnen, vroeg alleen: ‘Heb je een boodschap?’

‘Nee. Ik kan vannacht niet thuis slapen.’

‘Kom er maar in.’

Hij deed de huiskamerdeur open, riep: ‘Er is goed volk.’

Even bleef ik staan. Daar zat Henk Sneevliet. Ik wist niet dat zijn baard zo donker was. Er liep een witte lok door. Als bij een kunstenaar. Zijn haar was gemillimeterd. Zo droeg Herman Gorter het. Hij zou een fransciscaner monnik kunnen zijn. Alleen een pij ontbrak.

Was tante Mien ook in de stad? Ze had zich bij ons nog niet laten zien. Vreemd.

En Ab Menist? Hier? Ik wist dat hij in Amsterdam was on-

dergedoken. In Rotterdam kende iedereen hem. Magerder dan vroeger, en toch had hij dat jongensachtige niet meer.

Waarom waren ze allemaal hier?

Niemand zei iets.

Ik ging zitten, in een hoek van de kamer.

‘Het is goed dat Sal is gekomen, vind je niet Henk?’

‘Hij heeft ons anders de stuipen op het lijf gejaagd, Mientje,’ antwoordde hij.

‘Kom je ons gezelschap houden?’

Zijn stem klonk vriendelijk. Hij was niet kwaad op mij na alles wat er was gebeurd.

‘Nu je er toch bent, wat vind je van ons manifest? En hij liet mij lezen:

AAN ALLE WERKENDE ARBEIDERS

De toenemende spanning, die verwekt wordt door de brutale gewelddaden van de vreemde overheerser in dit land en door de Hollandse Judassen, die in zijn dienst zijn, begint zich te ontladen in daden van verzet en maakt het nodig, DAT DE ARBEIDERS IN DE BEDRIJVEN OP KLASSEBASIS HUN HOUDING BEPALEN EN STELLING NEMEN IN DE ZICH VERSCHERPENDE STRIJD.

Als de zwendelaars van het nationaal-socialisme aan de arbeiders in uitzicht stellen, dat de nieuwe, Duitse, ordening van Europa het proletariaat zal opheffen en sociale gerechtigheid zal doen zegevieren,

DAN ZEGGEN WIJ, DAT ZIJ DOOR LIST EN GEWELD AAN DE PROLETARIER, ZIJN PROLETARIERSEER EN ZIJN KLASSEWAPENEN WILLEN ONTNEMEN OM AAN DE KAPITALISTISCHE UITBUITING GEWILLIG EN ONDERWORPEN WERKVEE TE VERSCHAFFEN.

De brutale roof van voorraden in dit land, de zich verscherpende onderdrukking van elke critiek op het openbaar beleid,

de TOENEMENDE PROVOCATIE VAN DE HOLLANDSE NAZI'S MOETEN ONVERMIJDELIJK TOT UITBARSTINGEN LEIDEN.

Het verblijdende in de botsingen, die vooral in Amsterdam, maar ook in Den Haag, Utrecht en elders zijn voorgekomen, IS DE SPONTANE SOLIDARITEIT VAN PROLETEN MET DE VERTRAPTEN EN VERNEDERDEN, die in overeenstemming met de levensbeschouwing van de Nazi's tot de uitgestotenen, de paria's, worden gemaakt. De pestilentie van de jodenvervolgung, de kwaadaardige ophitsing tegen het jodendom, is een gevaarlijke epidemie in dit land geworden, de tirannie van het nationaal-socialisme is ondenkbaar zonder de verwekking van vrees door brutaal machtsvertoon. Dat machtsvertoon wordt ongebreideld op het joodse deel van de bevolking losgelaten en de Duitse bewakers van de openbare orde DRIJVEN HUN HOLLANDSE GEESTVERWANTEN VOORT NAAR DE VERWEKKING VAN BEESTACHTIGE SCHANDDADEN TEGEN HET JODENDOM.

MET DE DAAD MOET BLIJKEN, DAT HET PROLETARIAAT IN HET FASCISME, HET HOLLANDSE EN DUITSE NATIONAAL-SOCIALISME, ZIJN DOODSVIJAND ZIET. Als mannen en vrouwen uit de arbeiderswijken te hoop lopen in de jodenbuurt van Amsterdam, als in de Haagse Schildersbuurt de arbeiders de laffe aanval op enige uit hun huis gesleepte joodse winkeliers wreken door een aanval op de NSB-sigarenwinkel in de Hobbemastraat, als zij de strijd opnemen tegen de betaalde bandieten van de Hollandse nationaal-socialistische beweging, dan hebben wij te maken met een prachting van spontane solidariteit, DIE IN DE BEDRIJVEN IN HOGE EN MEER AFDOENDE VORM TOT UITING MOET KOMEN.

Beantwoordt elke gewelddaad van het nationaal-socialisme met ROERIGHEID EN PROTESTSTAKINGEN IN DE BEDRIJVEN.

STROOMT UIT DE FABRIEKEN, VERLAAT DE WERVEN EN

DE WERKEN EN SLUIT JE IN MASSA AAN BIJ JULLIE IN
DE BEDREIGDE BUURTEN STRIJDENDE KLASSEGENOTEN.

In naam van het socialisme, dat vrijheid en gelijkheid brengen zal, GEEFT AAN ONZE OPROEP GEHOOR!

Met socialistische groet,
HET DERDE FRONT

'De sd is vannacht in de Slingerbeekstraat geweest,' waren de eerste woorden van Bep toen ik thuis kwam, de volgende dag. 'Zijn naam stond op een oude lijst van nas-bestuurders. Dat is hij al vijftien jaar niet meer. Je hebt weer eens geluk gehad.'

Toen begon die malle meid te huilen.

'Maffer,' schreeuwden samengedromde arbeiders in de Van Woustraat tegen een trambestuurder die wou doorrijden maar de kans niet kreeg. Het was een nsb'er. Bij ons uit de straat.

'Er wordt gestaakt,' zei de een tegen de ander. Op de werven aan het Overkant van 't IJ ligt het werk al plat. Bij de reiniging ook. En nu de tram.'

Winkels sloten hun deuren.

'Wat is er aan de hand?' schreeuwde een meisje uit het raam van een atelier in de Rustenburgerstraat.

'We staken!'

Haar hoofd verdween weer. Even later stroomden de meisjes naar buiten, hun mantels nog half aan.

'Verzamelen op de Noordermarkt,' werd er doorgegeven.

Groepen arbeiders trokken erheen. Studenten wilden het Wilhelmus zingen. Fabrieksjongens probeerden even de Internationale. Maar de Grüne Polizei kwam eraan jagen, staande in overvalwagens. Nee, geen gewone soldaten, die moesten in hun kazernes blijven, werd beweerd. Het groene tuig had het geweer in de aanslag. Schoten klonken over de Nieuwe Zijds Voorburgwal. Hollend verdwenen de mensen in de stegen

naar de Nieuwendijk. En riepen elkaar toe: 'In Zaandam en Hilversum wordt ook gestaakt.'

17. Verzoening

Aan de trein in Hoogland deelde een jongen, misschien tweentwintig, de fiets in de ene hand, haastig communistische pamfletjes uit, terwijl hij links en rechts van zich keek als een mus die gevaar ducht en elk ogenblik kan wegvliegen. Onder de werkverschaffingsarbeiders zelf had je geen NSB'ers.

'Hij speelt met zijn leven,' zei Moos toen we in de coupé zaten. Hij was een goede ploegmaat, met de kracht van een beer en een onwrikbaar geloof in de sociaal-democratie.

'En wat doen jullie?' smaalde onze putter, stalinist.

'Wij breken niet af, wij bouwen huizen.'

Het was een nieuw argument, want wie dacht daar nog aan, midden in de oorlog. Elke discussie begon en eindigde met het Stalin-Hitlerpact.

'Zeker driehoog achter,' antwoordde Arie.

'Kijk dan eens in Zuid.'

'Dat zijn geen arbeiderswoningen. Daar wonen de bonzen. Die hebben wel goed voor zichzelf gezorgd.'

De discussie verliep. Als altijd. Geen moderne arbeiderswoningen. Wél moderne arbeiderswoningen.

Daar had Trotsky ook over geschreven, toen Dollfuss de macht greep in Oostenrijk. 'Het is goed dat de sociaal-democraten op de bres staan voor de arbeiderswoningbouw. Kijk naar het Karl Marxhof. Maar wat gebeurt er als de reactie ze met houwitsers kapot schiet? Zoals in Wenen? Dan heb je een gewapende arbeidersmilitie nodig om de huizen te beschermen. Dat betekent revolutie. Daarzonder kan het niet.'

Ik gebruikte het argument.

Plotseling was de vrede weergekeerd in de coupé. Had ik

iedereen overtuigd? Of was ik alleen bliksemafleider geweest? Wat kocht je ervoor, het gelijk aan je kant te hebben als je er niets mee deed? Neem nou ons groepje. Dat was bij de Vierde Internationale aangesloten. Dan zou het stand houden tijdens de oorlog. Maar terwijl de RSAP actief was als MLL-front, draaiden wij in een kringetje om onszelf. Zou het niet verstandiger zijn, naar de RSAP terug te keren? Wim zou zeker meedoen. Herman Peeters ook.

Ik had een hele argumentatie opgebouwd: dat het beter is voor 95 percent gelijk te hebben en actief te zijn, dan voor 100 percent en nauwelijks iets te doen; dat ik natuurlijk voor de Vierde Internationale was gebleven, maar dat zij er toch ook voor waren en dat er na de oorlog voor de tegenstellingen wel een oplossing zou zijn gevonden.

Plotseling was oom Henk bij ons gekomen, in de Cornelis Springerstraat.

‘Zo, dus jij wilt weer meedoen. Daar ben ik blij om. Zou je ook geregeld aan Spartacus, onze illegale krant, kunnen meewerken? Daar reken ik dan op. Natuurlijk kan ik niet alleen over de aansluiting beslissen, maar je hoort zo gauw mogelijk.’ Hij zei verder niets over vroegere tegenstellingen, over voorwaarden, over bestaande meningsverschillen.

‘Ik ben bij de tandarts geweest,’ vertelde hij.

‘Daar was je vroeger met geen stok heen te krijgen,’ merkte Bep lachend op.

‘Hij had nieuws over Sima’tje. Ze is getrouwd met een officier van het Rode Leger.’ Op een heel vreemde manier was de tandarts het te weten gekomen, maar het schijnt waar te zijn.

Al pratend was oom Henk aan tafel gaan zitten, bij het raam. Eigenlijk was het niet verstandig, nu nog halve gordijntjes te hebben, maar hoe kwam je aan gordijnstof, en het zou misschien ook opvallen als we nu hele namen. Zou je kunnen zeggen dat hij daar beter niet kon zitten? Een beetje pijnlijk.

Hij wist zelf wel wat hij deed. Misschien zou hij denken dat we bang waren.

‘Kijk recht voor je uit naar mij, er loopt een wa-man langs,’ waarschuwde Bep. Oom Henk sprong op en deed haastig het overgordijn aan zijn kant dicht.

‘Dat moet je vooral doen als je niet wilt opvallen,’ riep Bep geschrokken.

Tante Mien had meer dan eens verteld hoe moeilijk het wel was met oom Henk op de onderduikadressen. Nooit had hij rust. Er moest nog zo veel worden gedaan en iedereen wilde hij inschakelen. Dan weer dreef het gevoel van onzekerheid hem naar alle hoeken van het huis, wat conflicten kon uitlokken die zij juist wilde voorkomen.

‘Is Snoekie nog steeds niet wakker?’ Hij was al vier keer naar onze kleine meid wezen kijken. Nu tilde hij haar uit het bedje.

Zij keek wantrouwig, één oog nog dicht. Toen lachte zij en greep in zijn baard. Oom Henk trok even met zijn gezicht, en Bep zei: ‘Je mag oom Henk geen pijn doen,’ wilde haar vintertjes lospeuteren.

‘Jij mag wél aan mijn baard trekken, hoor, jij alleen.’ Toen, tegen Bep: ‘Ontaarde moeder, wil je dat kind nu al aan banden leggen!’

18. 22 juni 1941

Oom Henk stond met zijn oor bij het radiotoestel, dat elk ogenblik berichten doorgaf.

Fanfares.

Het hoofdkwartier van de Führer meldt...

Nieuwe overwinningen.

Honderduizenden Russische soldaten omsingeld.

Opmars naar Moskou.

Doorbraak in de richting van Leningrad.

‘Gaan jullie zitten,’ zei oom Henk tegen Wim en mij, ‘een ogenblikje nog.’

Hitler was de Sowjet-Unie binnengevallen.

De discussies van de laatste jaren warrelden mij door het hoofd. Was de Sowjet-Unie nog een Arbeidersstaat, ondanks de stalinistische verwording? Moest zij tegen een imperialistische aanval worden verdedigd? Daar was geen twijfel aan. Stalin was overrompeld. De imbeciel. Nog pas had Trotsky geschreven: *Op dit moment is Hitler de bondgenoot en vriend van Stalin; maar mocht Hitler, met behulp van Stalin, zegevieren aan het westelijk front, dan zal hij de dag erna zijn kanonnen tegen de USSR keren.*

Zelfs die timmerman, bij vader in de winkel, met verlof uit Duitsland, vertelde: ‘Wagonladingen met goederen vertrekken naar het Oosten. Zodra Hitler de kans krijgt haalt hij die terug.’

Oom Henk nam plaats tegenover ons.

‘Stalin krijgt koekjes van eigen deeg, waren zijn eerste woorden. Daar heeft hij Finland voor aangevallen. Nu is hij zelf aan de beurt. Die bloedhond. Samen met Hitler heeft hij Polen verdeeld. Om het zover te brengen heeft hij eerst het Rode Leger onthoofd. De enige die er voordeel van had, was Hitler. Zijn tegennatuurlijke bondgenoot.’

‘Tegennatuurlijk, inderdaad,’ zei ik gauw. Dát was het punt. Als oom Henk daar maar van overtuigd was. En niet de Sowjet-Unie en Hitler-Duitsland op één hoop gooide.

Meer zei ik niet. Nu vooral geen scherpe discussie, hadden Wim en ik afgesproken onderweg. Wim zou vertellen van contacten, die hij op verzoek van oom Henk in Frankrijk had gelegd. Ik zou vragen naar onze aansluiting bij zijn groep.

‘Wij hebben er goed aan gedaan ons het Derde Front te noemen. Met het Eerste, in het Westen, hadden wij niets te

maken; bij het Tweede, in het Oosten, ligt evenmin het heil voor de arbeiders. Zij hebben alleen belang bij onafhankelijke klasseactie, niet bij enig oorlogsfront.'

'Maar de Sovjet-Unie moet toch worden verdedigd,' viel ik oom Henk in de rede.

'Wat is er nog te verdedigen? De Moskouse processen? De wurging van de Spaanse burgeroorlog? De sluipmoord op Trotsky en anderen?'

'Natuurlijk niet. Dat is het stalinisme. Wij bedoelen de grondslagen van de Sovjet-Unie. Die heeft Stalin wel ondermijnd, maar niet kunnen vernietigen,' antwoordde Wim opgewonden.

'Het valt te bezien wat daarvan over is. En dan nog. Wat betekent verdediging? Steun aan onze eigen regering omdat die nu bondgenoot van Stalin is geworden? Moet ik daar misschien een knieval voor maken?'

'Natuurlijk niet. Dat verwacht niemand van u,' zei ik weer.

'Lees Trotsky er maar op na. Die kennen jullie toch zo goed? Het begrip "onafhankelijke klassespolitiek" heeft hij opgeofferd aan wat hij "de verdediging van de Sovjet-Unie" heeft genoemd.'

'Het is niet waar wat u zegt.'

'Oh nee, jongeman? Schrijft Trotsky de arbeiders in de kapitalistische landen geen verschillende taken voor? Zij moeten sabotage plegen als het land in oorlog is met de Sovjet-Unie. Zij moeten zich beperken tot politieke oppositie als hun regering toevallig bondgenoot van Stalin is.'

'Wat is daartegen?' vroegen we tegelijk.

'De arbeiders in verwarring brengen. Hun klasseactie wordt afhankelijk gemaakt van de acrobatiek van Stalin.'

'Als Hitler de Sovjet-Unie aanvalt?'

'Mede door de schuld van Stalin.'

'Dat is zo. Maar u wilt toch ook dat Hitler de nederlaag zal lijden?'

‘Ja, maar los van elke regering, of die nu in Londen zit of in het Kremlin.’

Mijn kop gloeide. Dit voerde nergens toe. Trouwens, de RSAP had zich nooit tegen de verdediging van de Sovjet-Unie uitgesproken. Een partijcommissie had het probleem in studie, dat wist ik. Die kon hoogstens advies uitbrengen, meer niet. En oom Henk kon op eigen houtje geen partijstandpunt veranderen.

19. Onbetrouwbaar

‘Je hebt je toch niet als lid aangemeld om van de partij weer een discussieclub te maken?’ vroeg Ab Menist die mij had laten komen om over mijn aansluiting te spreken.

‘Nee. Ik wil weer meedoen, en onze groep doet niet veel.’

‘Maar van opvatting ben je niet veranderd?’

‘Moet dat dan? Zo groot zijn de meningsverschillen gelukkig niet gebleken.’

‘Groot genoeg voor je om ons meteen een discussieartikel te sturen. Je bent nog niet eens als lid aanvaard.’

‘Dat gaat over de verdediging van de Sovjet-Unie. Daar was de RSAP voor. Nu schrijft Spartacus plotseling anders.’

Waarom was Ab zo gereserveerd? Oom Henk had me om artikelen voor Spartacus gevraagd. Mocht ik dan geen discussieartikel schrijven?

‘Weet je wel wat illegaliteit betekent?’

Ik snapte hem niet. Zo was Ab nooit geweest. Op de Overtoom had hij wel eens woorden gehad met oom Henk als ze het niet eens waren. Die kon dat nooit goed verdragen, en toch waardeerde hij Ab juist om zijn zelfstandigheid. Hij had in Rotterdam heel wat tot stand gebracht. De RSAP was er sterker dan de communistische partij. De stalinisten hadden hem een keer in het donker met een ijzeren staaf neergesla-

gen, zo bang waren ze voor hem. Hij was de enige joodse partijbestuurder, maar het jood-zijn betekende voor hem net zoveel als voor mij: iets uit het verleden waar je mee hebt gebroken, meer niet. Alleen was het nu dubbel gevaarlijk. Vroeger maakten we wel eens een jiddisj geintje tegen elkaar. Waarom was hij nu zo koel?

‘Ik zal er in de afdeling over spreken. Die moet over je aansluiting beslissen.’

Oom Henk zat aan tafel, toen ik de kamer binnenkwam. Voor hem lagen kranten en een schrift waarin hij knipsels plakte. Even keek hij op: ‘Tabeh,’ zei hij, en ging verder.

‘Ik wou u graag spreken, oom Henk.’

‘Dat kan.’

‘Tante Mien vertelde dat er over mijn aansluiting is beslist. U weet ervan.’

‘Dat klopt. De afdeling Amsterdam heeft het besproken.’

‘En wat is er uit de bus gekomen?’

‘Je wordt niet aanvaard,’ antwoordde oom Henk kortaf.

Het bloed klopte me in de oren. Vlekken kwamen voor mijn ogen. Als ik me niet aan de rugleuning van de stoel vasthield zou ik zeker vallen.

‘Waarom niet?’ Ik perste de woorden eruit met een vreemde hese stem.

‘Wegens onbetrouwbaarheid.’

Ik slikte om adem te kunnen halen. Onbetrouwbaarheid? Hoe bedoelden ze dit?

‘Ik ben zo onbetrouwbaar dat u de post bij ons thuis hebt laten bezorgen.’

Waarom maakte ik zo’n dwaze opmerking? Ze wilden natuurlijk zeggen dat ik politiek niet betrouwbaar was, nu met de Sovjet-Unie. In godsnaam. Ga zo gauw mogelijk weg, Sal. Wat een vuile rotstreek. Geweigerd. En niet betrouwbaar.

‘De afdeling heeft geen behoefte aan leden die tijdens de illegaliteit inredepolitiek bedrijven.’

‘Dat is een leugen. Ik wou meedoen om te helpen.’

‘Je moet tegen mij niet over leugens spreken. Daar ben ik niet van gediend, snap je dat?’

‘En u kan uw rotsigaretten houden,’ schreeuwde ik terug, en smiet het pakje dat ik die middag van tante Mien had gekregen naar hem toe over tafel.

Ga nu weg Sal. Straks ga je huilen. Die lol gun ik hem niet. Ik smiet de deur achter mij dicht.

‘Willem Dolleman?’

Verwonderd liet ik hem binnen. Dat was lang geleden. De laatste keer in de Schoolstraat had hij een boterkoek bij zich. En mijn brief aan Dirk, die hij aan het partijbestuur doorgaf. Maar dat wist ik niet.

‘Ik wil met je spreken, Sal. De zaken gaan niet goed in Spartacus. Zonder dat de organisatie erover heeft beslist is de verdediging van de Sovjet-Unie los gelaten. Daar doe ik niet aan mee. Dat heb ik ook tegen Henk gezegd. Stel je voor, juist nu het land door Hitler is aangevallen? Dat nooit. De meningsverschillen voor de oorlog gingen over iets geheel anders. Toen was Stalin Finland binnengevallen en kon je je als revolutionair afvragen: kun je in zo’n situatie het Rode Leger ondersteunen? Trotsky meende van wel. Stalin wilde zich op zijn manier voorbereiden op de mogelijkheid van een Duitse aanval, zei hij toen. Misschien had hij gelijk. Zeker is dat het geen kwestie van leven of dood was. Nu ligt het heel anders. Als de Sovjet-Unie de oorlog zou verliezen betekent het een verschrikkelijke nederlaag voor het wereldproletariaat. En moet er helemaal opnieuw worden begonnen. In de meest ongunstige omstandigheden, onder de knoet van Hitler. Stalin dan, zegt Henk, Stalin, Stalin, Stalin. Hij is er gewoon door bezeten. Hij begrijpt niet dat een overwinning van het Rode

Leger een eind maakt aan de omsingeling van de Sovjet-Unie en dat de Russische massa's dan niet meer bang zijn ook met Stalin af te rekenen. Hij ziet het gewoon niet. Spreekt over revolutie in Duitsland, of die los kan worden gezien van een nederlaag van het Duitse leger in Rusland.'

Willem, die altijd zachtjes sprak en enigszins schuchter, zijn woorden wegend en zichzelf vaak onderbrekend, was nu steeds luider gaan praten.

'Daar doe ik niet aan mee,' herhaalde hij. 'En Henk weet het. Ik sta trouwens niet alleen. Desnoods een scheuring. Daarom ben ik bij je gekomen. Ik zal je op de hoogte houden. Je hoort nog van me.'

Weer verscheen er een manifest van het MLL-front.

De Russische massa's zullen de fascistische horden terugslaan, stond erin. De sansculottes van de Sovjet-Unie zullen uit hun overwinning op Hitler nieuwe moed putten en de weg-terug vinden naar de democratische beginselen van de Oktober-revolutie. De nederlaag van Hitler zal tevens het einde van het stalinisme inluiden.

Dolleman had het gewonnen.

Ik hoorde niets meer.

De leiding van ons groepje in Rotterdam was gearresteerd.

Wim was weg. Naar Duitsland.

Wat moest ik alleen beginnen?

20. In de klem

Er was geen bonter gezelschap denkbaar in het werkkamp dat in Drenthe voor joden was ingericht. Als uitersten liep een enkeling met een keppeltje op permanent te getuigen van zijn geloof in een joods opperwezen, terwijl een ander schold alsof hij onder zijn grootste vijanden was. Daartussenin een gro-

te meerderheid van mensen zoals je ze overal ontmoet: de een te sloom, de ander te driftig, of te egoïstisch, of te goedig. Allen gebukt onder het noodlot van het jood-zijn, waarvan niemand de zin begreep en ooit zal begrijpen.

Het vroom zesentwintig graden in Diever. IJs stond op de binnenwand van de houten barakken. Januari 1942. Hoe kouder het werd, hoe liever het ons was. Dan was het in Rusland nog erger, waar de Duitse legers voor Moskou en Leningrad tot staan waren gebracht. Ze moeten er doodvriezen, zeiden wij.

In het kamp was ook Sander Aldewereld, een gebocheld mannetje dat ik als partijgenoot in de RSAP had leren kennen. Wij waren blij elkaar te zien, want ieder van ons was eenzaam zo ver weg van de familie in Amsterdam dat onze stad niet meer mocht zijn. 'Je zit toch bij Spartacus?' vroeg ik aan Sander. 'Waarom hebben ze je dan niet laten onderduiken? Bij een partijgenoot.' 'Dat ging niet,' antwoordde hij. 'Dit had met politiek niets te maken. Andere partijgenoten doken ook niet onder als ze naar de werkverschaffing moesten.'

Aan het bureau zat de directrice van de zenuwinrichting.

Links en rechts van haar drie manlijke psychiaters.

Zij sloegen mij nauwlettend gade toen de hoofdzuster mij binnenbracht.

Hoe moest ik mij gedragen als zelfmoordpatiënt? Schuchter doen? Dat was altijd goed. Sijlemielig kijken? Dat hadden ze misschien door. Zouden ze me hier lang vasthouden? Ik schaamde me dood. Op een andere manier kreeg de dokter mij niet uit het kamp.

'Hoe werd u in Amsterdam behandeld?' vroeg de vrouwelijke dokter.

Zacht sprekend zocht ik naar mijn woorden.

'Ik moest bij de dokter op de divan liggen. Dan wilde hij weten wat mij inviel.'

'En u hebt gepoogd zelfmoord te plegen?'

Ik hield het hoofd omlaag alsof ik een vreselijke misdaad had begaan.

‘Waarom antwoordt u niet?’

Zou ik een verhaal opdissen? Dat ik in het water was gesprongen? Of veronacht had ingenomen? Zouden ze het merken als ik loog?

‘Of liep u alleen met zulke plannen rond?’

‘Ja dokter,’ zei ik opgelucht. Dát konden ze tenminste niet nagaan.

Zij drukte een belletje in op haar bureau.

De hoofdzuster kwam weer om mij te halen.

‘Hoe lang bent u in analyse?’ vroeg de directrice die nu alleen was.

‘Een jaar dokter.’

‘Zo lang al? Ik vind een half jaar genoeg. Waar is anders het einde?’

Wat moest ik erop antwoorden? Als de geleerden het niet eens waren. Trouwens, bij mij was de ejaculatio praecox nog niet over, maar dat kon ik haar niet vertellen. Met die klacht was ik nooit uit het kamp gekomen. Ik zweeg en keek de dokter aan. Een knappe vrouw. Hoe oud zou ze zijn? Ze was niet getrouwd, werd door patiënten verteld. Zou je als een vrouw je psychiater was ook alles durven vertellen tijdens de behandeling? Elke inval?

Zij las het doktersattest nog eens door.

‘Ik heb met zijn collega in Leiden gestudeerd. Hoe is het met hem? Hij heeft toch geen moeilijkheden, hoop ik?’

Zij keek op haar horloge.

‘Ik zal je afkeuren, ook die man met wie je hier naartoe bent gebracht. Maar naar huis kunnen jullie nog niet. Daar is toestemming voor nodig van de burgemeester van Amsterdam, ik zal mijn best doen. Intussen hoeven jullie niet binnen te blijven.’

Tien dagen later kwam de directrice het nieuws brengen.

‘Ik ben zo blij voor jullie,’ zei ze alleen.

En toen tegen mij: ‘Laat de dokter vooral voorzichtig zijn. Het is een vreselijke tijd.’

Bep stond aan het station. Alleen. Ze zag er slecht uit. En ze lachte niet toen ze me zag aankomen. Het is toch fijn dat ik ben afgekeurd?

Hilde.

Zei eerst niets. Slikte als zij wilde vertellen.

‘Wat is er met jou aan de hand? Waar is onze kleine meid?’

Bep legde haar schouder tegen mijn borst.

‘Ze hebben oom Henk en moeder gearresteerd.’

‘Eerst hadden ze Cor uit Haarlem te pakken. Hij was bezorger van Het Volk en had in sommige kranten Spartacus gedaan, bij mensen die goed waren dacht hij. Hij is vreselijk gemarteld. Cor heeft zelfmoord gepleegd. Daarna was de sd bij Remmert en Jan. Oom Henk en moeder zijn onmiddellijk uit Sint-Pancras gevlucht toen ze het hoorden. Ze zijn naar tante Zus gegaan in Vught. Klaas Barten kwam naar Amsterdam om het te vertellen. “Zou u wel teruggaan,” heb ik hem gevraagd, maar hij zei: “Wat kunnen ze mij maken? Als ze komen zeg ik gewoon dat ik me nooit met politiek heb bemoeid. Als ze naar Sneevliet vragen doe ik verbaasd en maak ze wijs dat hij een andere naam heeft opgegeven en beweerde een gepensioneerde zeeman te zijn.” Hij was nog niet thuis of zijn vrouw belde op: Klaas is gearresteerd.

Ik heb onmiddellijk een telegram gestuurd: OOM KLAAS ZIEK, vervolgde Bep. Oom Henk en moeder hebben dat nog ontvangen. Toen de sd in Vught kwam waren zij al verdwenen naar Bergen op Zoom. De sd heeft in Vught ook naar jou gevraagd. “Laat de kinderen met rust,” heeft tante Zus geantwoord, “die hebben er niets mee te maken. Sal is een

braver mensj.” “Ein Jude,” was het commentaar. “Hij zit al in een kamp,” was haar laatste verweer.

Voordat ze de grens over konden, zijn oom Henk en moeder gegrepen. 's Avonds laat. Ze lagen al in bed.'

21. Afscheid

En ik had ruzie met oom Henk, de laatste keer dat ik hem zag. Zou hij daar ook aan denken, alleen in zijn cel? Waarom beweerden ze dat ik onbetrouwbaar was, zo iets gemeens, tijdens de illegaliteit? Om wat anders aan te duiden, dat er niets mee te maken had. Zou oom Henk ervan hebben geweten toen ze het besluit namen? Ging het buiten hem om, en heeft hij het alleen maar tegenover mij verdedigd omdat hij niet anders kon? Waarom heb ik mij toen zo laten gaan?

Bep begon te klappertanden, haar lippen waren wit weggetrokken. ‘Kijk toch eens,’ zei ze tegen me, en bleef met het wasgoed op haar schoot zitten, dat ze van de Weteringschans had gehaald waar oom Henk nog zat.

Er zat bloed aan de mouw, die half van het overhemd was gescheurd.

‘Ik verkoop niet zwart,’ antwoordde de sigarenwinkelier.

‘Dat hindert niet. Ik moet een pakje sigaretten hebben. Voor mijn schoonvader. Hij is ter dood veroordeeld. Straks gaat mijn vrouw bij hem op bezoek om afscheid te nemen.

De winkelier keek mij wantrouwend aan. Iedereen bedacht leugentjes om aan sigaretten te komen. Dáár kon je niet mee spotten. Hij bukte zich aarzelend onder de toonbank.

‘Hier,’ zei hij, ‘neem maar mee. Consi, een gulden. Nee, die bon hoeft ik later niet te hebben.’

Bep stond al voor het Huis van Bewaring. Onze kleine meid bij zich in het wandelwagentje, warm ingestopt in een rood geruite zak. We hadden nog een kwartier.

‘Gelukkig dat je er bent. Die kerel wou me niet met rust laten.’

‘Wat was er dan?’ vroeg ik verbaasd.

‘Ik was eerst bij je vader in de winkel. Daar was een klant. Hij wist een goed adres waar ik mijn haar kon laten knippen, en was maar aan het kletsen. Toen ik wegging liep hij mee. Wat wil hij toch van me, dacht ik steeds. Misschien was het wel een nsb’er. Het was zo afschuwelijk. Helemaal tot hier aan toe. Hij praatte en praatte terwijl ik zo’n vreselijk bezoek ging afleggen. Maar dat wou ik hem niet vertellen. Hij is net pas weg.’

Ik wou de kleine meid uit de wagen pakken.

‘Ik neem haar toch maar mee naar oom Henk. Ik kan het hem niet aandoen, zonder haar te komen. Ze is nu anderhalf, misschien heeft ze er nog niet zo’n erg in,’ zei Bep.

‘Zal ik dan ook meegaan? Ze hebben gezegd: de familie mag afscheid nemen.’

‘Dat kun je niet doen als jood. De ss houdt je meteen vast.’

‘Wil je dan van mij een boodschap aan oom Henk geven? Zeg hem dat het me verschrikkelijk spijt van die laatste keer. Ik had me niet zo mogen laten gaan. Hij is een van de grootste leiders van het Nederlandse proletariaat geweest, zeg hem dat vooral. En dat hij een pionier was; daarom was de tactiek voor hem geen probleem. Wat komen die meningsverschillen er nu op aan? Ja, een pionier. Zijn leven was een bijdrage tot de bevrijding van de arbeidersklasse. Vergeet je dat vooral niet, dat laatste? En als je hem een afscheidskus mag geven, geef er dan nog een en zeg: die is van Sal.’

De botsing tussen Trotsky en oom Henk, was het niet een gril van de geschiedenis bij het hartstochtelijk zoeken naar waarheid? Alle twee als revolutionaire leiders gevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog: Trotsky slachtoffer van Stalin, Sneevliet als prooi van Hitler. Was het een ongeluk voor oom Henk geweest in een zo klein land geboren te zijn? Maar tijdens zijn leven had hij in Indonesië, in China, de boeien verbroken. En in Nederland zou hij als internationalist sterven.

Waar zou hij aan denken, zo kort voor het einde? Aan Pim en Pam? Dan toch ook aan Sima'tje, die hij nooit meer had gezien omdat haar moeder staliniste was en in wie hij zou voortleven, ergens ver weg, in de Sovjet-Unie. Hij was razend gek op haar, heeft Bep me altijd verteld.

De grote bruine deur van het Huis van Bewaring werd geopend. Een donkere personenauto reed langzaam naar buiten. Met Duitsers erin, ss of sd. Zat daar niet een vrouw bij het raampje? Ze hield een zakdoek voor de ogen. Tante Mien? Als ik nu schreeuw hoort ze mij misschien.

'Moeder,' riep ik, 'moeder.'

Even ging haar hoofd omhoog, verwonderd.

'Moeder,' schreeuwde ik weer.

Ze keek door het raampje.

Zou ze mij zien?

'Moeder!'

Nu wuifde ze met haar zakdoek. Ze lachte zelfs even, door haar tranen heen. God zij dank, nu weet ze dat ik niet meer in het kamp zit.

De chauffeur gaf gas.

Weer wachtte ik, alleen.

Tot Bep terug zou komen, met onze kleine meid en met het antwoord van oom Henk.

Deel 2/Dapper zijn omdat het goed is

Afscheidsbrief aan Bep en Sal

Ik liet jullie het goed zenden, dat ik
niet meer nodig heb.

Bep regel met advocaat de Pont

Keizersgracht een bezoek aan Moeder.

Amsterdam 11/12 april 1942.

Lieve Beppie en S. = (Dag lekkere kleine meiske = dag snoe-
kie!)

Het mij zo belangrijke afscheidsbezoek van Bep en Jullie kleine meid heeft reeds de herinnering weggevaagd aan vroegere wrijvingen, die zich tussen S. en mij hebben voorgedaan. Goed, dat wij *allebei er* over gedacht hebben om dat uit de weg te ruimen vóór de definitieve scheiding komt, die zich spoedig zal verwezenlijken. Ik heb toen Bep bedankt voor haar goede zorg en later aan mijn broer uit Limburg gezegd om Jullie met Jullie geringe inkomsten de uitgaven te vergoeden, die in de afgelopen weken voor Mien en mij waren gedaan. *Dat zal wel in orde zijn gekomen.*

Jongens, ik had natuurlijk graag gewild, dat mij bespaard

was gebleven om in de dienst van mijn idealen het leven te moeten geven. Es hat nicht sollen sein. Plotseling komt het einde, waarmee ik me verzoend heb in het besef een *trouw soldaat van mijn plicht* te zijn geweest – een heel lange reeks van jaren. De eerlijkheid van mijn overtuiging is ook door mijn aanklager en rechters erkend. Dat heeft me getroffen wijl ten volle begrepen is, dat ik naar mijn beste kunnen het vaandel van mijn beginselen droeg tot op het laatste ogenblik.

Hoe hard valt me de scheiding van Mien, *die mij een stoere hulp is geweest* in jaren, die meermalen door zware slagen gekenmerkt zijn geweest. Zij moet de nieuwe slag in voor haar moeilijke omstandigheden verwerken maar zal daarbij de volle steun van Jullie en andere goede vrienden hebben – daar ben ik zeker van. Bep heeft het me ten overvloede nadrukkelijk verzekerd. Omgekeerd zal het voor haar een bron van innerlijke bevrediging zijn nuttig te kunnen wezen voor haar enige dochter, Jullie gezin en de lieve kleine, die hoop ik wel *niet het enige kleinkind* van Mien zal blijven al zijn thans de verhoudingen ongunstig om in die richting te denken. Ik denk me in, hoe jullie je zult *inspannen voor Moeder* en dat te weten is voor mij van het grootste belang. Het geeft rust.

De band met tante Zus in Vught nauwer aanhalen en vaak profiteren van een bezoek bij haar lijkt me voor beide partijen een bron van voldoening. Doet mijn hartelijke afscheidsgroeten aan de Oosterbanen en aan Mien uit Pancras. Vergeet ook deze vrienden en kennissen niet. Tot het laatste ogenblik hoop ik de kracht te bezitten om de Maleise spreuk te laten gelden: *Berani Karena Benar* – dapper zijn omdat het goed is! Dag lieve Jongens, steunt elkaar, houdt vast aan elkaar, een innige

afscheidskus

Jullie Oom Henk

Afscheidsbrief aan Mien Sneevliet

Ik hoop dat Je spoedig met advocaat
de Pont kunt spreken.

Amsterdam, Zondag 12 April

Mijn eigen, lieve, goeie Moeder Mien! Mienige Mien!

Nou Jou nog een brief en dan ben ik klaar! Vannacht tussen 3 en 5 heb ik geschreven aan: 1e den *Staatsanwalt* in zake Jou, 2e den *advocaat de Pont* over Jouw belangen, 3e aan mijn *zuster* in Vught, 4e aan Je *dochter Bep* en gezin. Met Jou sluit ik de serie af, opdat Je zult weten, dat ook zovee! uren na Je afscheidsbezoek mijn gemoedstoestand onveranderd dezelfde gebleven is. 'Sursum Corda' dat wil zeggen 'Hoog de harten'.

Lieveling, alléén toen Jij bij me binnenkwam jl. Vrijdag is me het gemoed volgeschoten. Nooit heb ik zo goed geweten, wat Je voor mijn innerlijke zijn, het beste in mezelf was geworden dan in die weken van scheiding, die in de nacht van 5 op 6 Maart, of juist na 6 Maart in de A'damse gevangenis zijn begonnen. Alleen in mijn cel op de Amstelveenseweg hield me zorg over Jouw toestand in de eerste plaats bezig. Vaak probeerde ik enige inlichting van den wachtmeester te krijgen. Onder een en hetzelfde dak en toch zo onbereikbaar ver! De informaties, die ik aldus kreeg waren geruststellend, doch ik zag Je eerst op Vrijdag 12 April in de meest trieste omstandigheden die denkbaar waren. Desondanks zag ik direct, dat Je Jezelf flink gehouden had en wist ik heel diep in mezelf, dat Je een dappere vrouw bent met innerlijke kracht. En blij was ik toen Je me zei, dat onze ring aan Jouw vinger blijft, Je gehele leven! En ik dacht uit, dat Je na het herkrijgen van Je vrijheid nog een ring zult aanschaffen, waarin

het haar verwerkt zal worden, dat Je uit mijn grijzende baard hebt geknipt! Ook die ring zal een datum krijgen, die van ons laatste korte samenzijn op 10 April 1942! Die nieuwe ring zul Je aan dezelfde vinger dragen. Je zei terecht: 'Er was zo heel veel goeds in die 13 jaar van samenleven.' Dat was er ook en het bewustzijn daarvan is in ons zwerversbestaan wezenlijk gegroeid, dus sedert Mei 1940! Zware dagen hebben wij gekend bij de dood van Pim en Pam. Gemeenschappelijk gedragen leed maakte de bindende krachten sterker dan alle storende invloeden, die nooit van Jou maar wel van mij afkomstig waren en die Je me voorgoed vergeven hebt.

Zolang als Je bij me was – dertien jaar – wist ik heel goed dat de liefhebbende Vrouw en zorgende Moeder Je eigen wezen uitmaakten. Als kind leerde Je weinig in scholen maar een goed, gezond verstand was Je meegegeven in het leven. Dat heb ik zo vaak kunnen vaststellen en weet ik nu beter dan ooit.

Dat zal Je grote diensten gaan bewijzen bij het verwerken van Je leed, het niet meer om Je zijn van Jouw 'dikkop'. Het zal Je in evenwicht brengen en Je bereid maken om niet alleen een weg door het eigen leven te vinden, maar ook nog bron van kracht te zijn voor Jouw Bep, die haar Moeder zo sterk nodig heeft. Vaster dan ooit zal Je aan haar gebonden zijn en het grote genot smaken van veelvuldig contact met Je kleinkind, het heerlijke meisje dat me met Haar Moeder, Jouw Bep zo fijn goëndag heeft gezegd nog op dezelfde 10e April. Er zal warmte om Je zijn en vrienden en verwanten zullen Je op alle manieren behulpzaam wezen. Met acht man zijn wij voor de dood bestemd. De achterblijvende vrouwen zullen elkaar in vriendschap en zachtheid helpen.

Je weet het Moeder: zelfs uitgesproken tegenstanders hebben *de gaafheid en de trouw* erkend van de manier, waarop wij het vaandel van onze beginselen droegen. Het bracht geen rijkdom en geen roem, dat is het lot van dezulken die niet de

wereld van heden en morgen als de hoofdzaak erkennen maar in alle omstandigheden aan een toekomst denken waarin normen van hoog gehalte de betrekkingen van mens tot mens zullen regelen. Voor ons zijn wereldvrede en verbroedering geen begrippen geweest, die nooit verwezenlijkt kunnen worden. Van hoe jong af dien ik in de tempel van de Solidariteit, de levende kameraadschap van allen voor allen. Tot 8 maal toe maakte ik persoonlijk belang op gewichtige ogenblikken ondergeschikt aan het dienen der Solidariteit. En ik kan het leven niet zien als een mislukking, omdat veel zaad op steenrotsen viel en omdat nu de Dood roept in deze gestalte. Ik denk aan de dichtregels van Henriëtte Roland Holst: 'Ik weet dat dezulken bestaan om de kloof te helpen dempen, waardoor het volk moet gaan.' Ik erken die waarheid en hoop uit haar kracht te puren tot het laatste ogenblik.

Ik hield vast aan eigen geloof, eigen weg en eigen roeping en de pater, die mij hier bezocht kon mij er *niet* toe brengen, Moeder, om een weg terug te gaan, die ik niet als bruikbaar erken. Zo is het goed! Op Westerveld zul je nog wel eens zijn om de beide Jongens te bezoeken op de stille plaats bij het crematorium. En Je zult daar een nieuwe plaats vinden, die gewagen zal van de vaste band, die het leven tussen ons heeft gevlochten! Wees sterk, Moeder! Wees Jezelf bewust van het vele goede, dat Jij in Je naaste omgeving zult kunnen schenken. Vind daarin Je levensdoel en denk vaak aan Jouw eigen Henk, Jouw eigen omdat hij met Je wilde gaan tot het eind! Gedenk hem in zachtheid. Ik hoop dat aan Je afzondering spoedig een einde komt en het normale leven ook in deze harde tijden veel zachtheid brengt aan Jou. Lees de gedichten waar Je van houdt en luister vaak naar het naklinken van veel muziek uit ons beider samenleven. Ik kus Je handen, de vingers, Je haar en Je ogen. Dag Moeder Mien van je dankbaren Dikkop!

Na Je vrijlating persoonsbewijs en inschrijving bevolking met advocaat regelen.¹

1. Nadat het doodvonnis over Henk Sneevliet, Ab Menist, Willem Dolleman, Jan Schriefer, Jan Koeslag, Cor Gerritsen, Jan Edel en Rein Witteveen was uitgesproken deden de nazi-rechters de belofte, dat de gearresteerde vrouwen na de voltrekking van het vonnis zouden worden vrijgelaten. In plaats daarvan werden Mien Sneevliet, Jannie Schriefer, Trien de Haan-Zwagerman en Jel Witteveen naar het vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück overgebracht, waar zij tot aan het einde van de oorlog zouden verblijven.

16 November 1945

Geachte Redactie,

In 'De Vlam' van 27 October lees ik een artikel 'Slachtoffers van de Nazi-terreur herdacht'. Ofschoon ik niet behoor tot de Vlamgroep (ik ben losse nr.lezer) en behoor (schrik niet) van huis uit tot de A.R. (thans partijloos) heb ik toch gedurende mijn vierjarige gevangenschap met name onder Communisten en Socialisten vele vrienden leren kennen en voor velen heb ik een hoge achting. Ik werd, nadat ik acht maanden Scheveningen had opgeknapt op 5 April 1942 in Amersfoort in de Bunker gedeponeerd en zat daar meestal alleen. Op Zondag 12 April werd ik uit mijn slaap opgeschrikt door s.s.-gedaver, Hollandsche s.s. onder duitse führung. Het was ongeveer 9 uur 's avonds. Van alle zeven cellen werden de deuren losgegooid en er werd een stevige bewaking ingesteld. Dubbelposten buiten en binnen.

Ik hoorde schreeuwen: 'Es kommen jetzt ganz gefährliche Leute'. Instructies werden gegeven en even daarna hoorde ik, dat in elke cel een lotgenoot werd ingesloten. Als je hard schreeuwt kan je elkaar in die cellen verstaanbaar maken, althans wat je beide rechter en linker buurman betreft. En al spoedig hoorde ik een der gevangenen zeggen: 'Voor de oorlog zocht de Nederlandse Regering mij en na 15 Mei 1940 de Duitse. Als ik dat ongeluk niet gehad had en in het ziekenhuis was opgenomen, hadden ze me nooit gevonden.'¹ En toen de prachtstem van Sneevliet: 'Mannen, wij zijn er trots op, dat

1. Ab Menist was kort voor zijn arrestatie door een auto aangereden op de hoek van de 1ste Van der Helststraat en de Stadhouderskade te Amsterdam. Hij moest toen in het Wilhelmina Gasthuis worden opgenomen.

wij de eersten in Nederland zijn, die voor een rechtbank veroordeeld zijn voor de zaak van de Internationale, en die hiervoor moeten sterven.'

Terloops: de bewaking was zó scherp, dat b.v. elke 15 minuten de lichten in de cellen werden ontstoken (ook de mijne) om door het judasvenster te zien of ook iemand zelfmoord pleegde of wel trachtte te ontluchten. En eveneens werd door twee ss'ers (Hollandse) de buitenramen, die trouwens geblindeerd waren, met zaklantaarns belicht. Dit ging de gehele nacht door. Een nacht vol onrust en spanning.

Al spoedig begreep ik wie wij in de Bunker gezelschap hielden. Zeven (niet acht)¹ ter dood veroordeelden. Allen mochten een gratieverzoek teekenen, wat ze ook gedaan hebben. Een van hen merkte nog op dat het toch wel fijn was van die President van de Rechtbank dat hij hun beloofd had dat nu vanavond onze vrouwen (naar ik meen van drie hunner) in vrijheid worden gesteld. 'Die zijn nu weer thuis jongens.' (Zie voetnoot onder afscheidsbrief Sneevliet aan zijn vrouw). Om ongeveer zes uur 's morgens werd hun medegedeeld, dat het gratieverzoek was afgewezen (wat een kwatschvertoning) en dat het vonnis aanstonds zou worden voltrokken.

Sneevliet vroeg toen of ze samen tegelijk mochten worden gefusilleerd, hand in hand. Dit werd afgewezen. 'Sie werden gefesselt mit den Händen auf den Rücken.' Daarna of ze zonder blinddoek mochten sterven. Dit werd toegestaan. Daarna of hij als oudste het laatst mocht worden doodgeschoten. Ik hoor hem nog zeggen: 'Niet waar makkers, dat recht komt mij toe als jullie oudste, ik was toch jullie leider.' Daarna mochten allen een sigaar opsteken. Waarop gezegd werd (o galgenhumor): 'Ja, laten wij dat doen, de Nederlandse Staat betaalt het.' Daarna nam Sneevliet het woord en sprak ongeveer als volgt: 'Ik heb vannacht mijn Gethsemané geleden.

1. Cor Gerritsen had tevoren in zijn cel zelfmoord gepleegd.

Toen ik jong was en in de beweging begon, zei mijn pastoor tegen me: Jonge, je mag je gang wel gaan, als je je geloof maar behoudt. Welnu, ik heb de strijd gestreden en het geloof behouden. Het geloof in de zaak van de Internationale. Er moet nog veel geleden en gestreden worden, maar de toekomst is aan ons.' Zo ongeveer sprak hij. Daarna vertelde hij nog enkele dingen uit Indië. Ze waren toen allen in één celletje gebracht, vlak tegenover de mijne, maat 90 x 200 cm. En toen dat ontroerende moment: 'Laten we elkaar de hand geven' en uit volle borst zongen toen zeven mannen een uur voor hun dood de Internationale. Wat een melodie en wat een woorden! Ik heb meermalen een concert bijgewoond, maar nooit zo met gevoel en overtuiging horen zingen.

Ik schaam me niet als ik huilde. Toen ik later zelf ter dood werd veroordeeld was ik niet meer ontroerd dan door dit mooie moment. Daarna vroeg een der aanwezigen stilte en heeft een katholiek gebed opgezegd. Wat weet ik niet. Het was muisstil. De wachtmeester vond dit alles goed.

Daarna werden ze in een auto geladen. Om twintig over negen viel het eerste salvo. Toen ik vier weken later uit de Bunker kwam en in het kamp werd ondergebracht, vernam ik dat die morgen alle gevangenen in de barakken waren ingesloten. Niemand mocht zien wie er uit de Bunker kwam. In het kamp wist men dus: er gebeurt iets bijzonders. Wat en wie wist men niet. Later heb ik het hun partijgenoten kunnen vertellen (men zal zich nog wel Nr. 15 herinneren!)

Ik heb behoefte om neer te schrijven, dat ik groote bewondering heb voor de wijze waarop deze mensen als helden zijn gestorven. Onverschrokken en vol geloof in hun zaak. Ik kan niet nalaten U deze kleine bijzonderheden te schrijven, omdat ik de enige ben geweest, die deze laatste uren van deze helden heb meegemaakt.

Met beleefde groeten, verblijf ik,
No. 15 P.D.A.

Aantekeningen

In memoriam (blz. 9-10)

LIEBKNECHT, Karl (1871-1919). Duits/revolutionair marxist. Als internationalist tegenstander van de Eerste Wereldoorlog. Stichtte in 1917 o.a. met Rosa Luxemburg de Spartakusbond. Op 15 januari 1919 werden beiden door contrarevolutionaire officieren vermoord. Zoon van Wilhelm Liebknecht, sociaaldemocratisch pionier.

LUXEMBURG, Rosa (1870-1919). Pools-Duitse revolutionair marxiste en internationaliste (zie ook Liebknecht). Schrijfster o.a. van *Die Akkumulation des Kapitals*, dat kritisch aansluit bij *Das Kapital* van Karl Marx. Haar Junius-brochure werd in 1941 door Sneevliet vertaald en door het MLL-front illegaal uitgegeven.

SNEEVLIET, Henricus J. F. M. (1883-1942). Zie Voorwoord. Zijn Indonesische periode heeft hij steeds als de belangrijkste uit zijn leven beschouwd.

ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, Henriëtte (1869-1952). Dichteres en revolutionair marxiste. Nauw bevriend met Henk Sneevliet. Na haar breuk met het communisme religieus.

Voorwoord (blz. 11-14)

TROTSKY, Leo Dawidowitsj (1879-1940). Russisch revolutionair marxist. Ontwikkelde de 'theorie van de permanente revolutie', volgens welke de Russische revolutie niet slechts het feodalisme zou vernietigen, doch tegelijkertijd een socialistisch karakter zou hebben. Als zodanig voornaamste theoreticus der Oktober-revolutie, en naast Lenin haar voornaamste leider. Stichter van het Rode Leger. Sinds 1923 in

- oppositie tegen Stalin. In 1927 uit communistische partij gezet; in 1929 uit de USSR verbannen. Stichtte in 1938 de Vierde Internationale. In augustus 1940 door een agent van Stalin in Mexico vermoord.
- HEGEL, G. F. W. (1770-1831). Duits filosoof, volgens wiens theorie elke ontwikkeling dialectisch is, d.w.z. in tegenstellingen verloopt. Citaat uit: *Philosophie der Geschichte*.
- NVV (Nederlands Verbond van Vakverenigingen). Opgericht in 1905.
- SDAP (Sociaal Democratische Arbeiders Partij). 1894-1946, daarna PvdA.
- SDP (Sociaal Democratische Partij). In 1909 van de SDAP afgescheiden, werd in 1918 Communistische Partij Holland.
- WIT, Augusta de (1864-1939). Schrijfster. Lerares op Java.
- ISDV (Indische Sociaal Democratische Vereeniging). Opgericht in 1914, werd in 1920 Partai Kommunis Indonesia (PKI).
- COMMUNISTISCHE (OF DERDE) INTERNATIONALE. In 1919 opgericht op initiatief van Lenin. In 1943 door Stalin ontbonden.
- NAS (Nationaal Arbeids Secretariaat). Vakcentrale, in 1893 opgericht op initiatief van de Tweede (Socialistische) Internationale. Taktische meningsverschillen leidden in 1905 tot scheuring en de oprichting van het nvv dat het in ledenaantal verre overvleugelde. Door het ambtenarenverbod van 1934 schrompelde het NAS nog meer ineen. Bij ontbinding in juni 1940 nauwelijks meer dan 10.000 leden.
- OSP (Onafhankelijke Socialistische Partij). 1932-1934.
- RSP (Revolutionair Socialistische Partij). 1929-1934.
- RSAP (Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij). In 1934 ontstaan uit fusie tussen OSP en RSP. Ging in 1940 op in het illegale.
- MLL-front (Marx-Lenin-Luxemburg Front). Na de fusillering van het grootste deel der leiding op 13 april 1942 viel de organisatie uiteen in: Spartacus-groep (radencommunisten).

tisch) en het Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM), dat zich aansloot bij de
VIERDE INTERNATIONALE. In 1938 door Trotsky opgericht.
MENIST, Ab (1896-1942),
DOLLEMAN, W. (1894-1942),
SCHRIEFER, J. (1906-1942),
KOESLAG, J. (1904-1942),
EDEL, J. (1905-1942) en
GERRITSEN, C. (1905-1942)

zijn als leden van de Centrale Leiding van het MLL-front door de nazi's ter dood veroordeeld en op 13 april 1942 gefusilleerd. Menist en Dolleman waren oorspronkelijk RSP'ers, de overigen OSP'ers voor zij in de RSAP partijgenoten werden.

WITTEVEEN, R. (1893-1942). Drukker van het illegale 'Spartacus'.

MARX, Karl (1818-1883). Met Friedrich Engels grondlegger van het wetenschappelijk socialisme, dat de klassenstrijd als motor van de maatschappelijke ontwikkeling ziet en de komst van het socialisme uit die ontwikkeling afleidt.

PARIJSE COMMUNE (Maart-mei 1871) Zegevierende opstand van de Parijse arbeiders tegen de conservatieve Nationale Vergadering, na Frans-Duitse oorlog. Door leger bloedig neergeslagen, waarbij tienduizenden Communards werden doodgeschoten.

1. Uit de cel in de Kamer (blz. 15-16)

SCHMIDT, P. J. (1896-1952). Van 1932-1936 voorzitter OSP en RSAP. 1937: terug naar SDAP. Tijdens de oorlog redacteur van 'Je Maintiendrai'.

ZEVEN PROVINCIE: Het pantserschip, waarop in 1933 munitie plaats vond. Het bulletin, waarop Sneevliet werd veroordeeld, luidde:

BULLETIN: *Een Nederlandsche Potemkin.*

Het pantserschip 'De Zeven Provinciën' heeft 5 Februari de haven van Oleh-leh verlaten, terwijl de commandant met zijn staf aan land vertoefde. Negen aan boord aanwezige officieren zijn door matrozen met de bajonet op het geweer gevangen genomen.

Bravo voor de bezetting van dit roode schip!

Nederlandsche marinemannen, weest solidair!

Leve 'De Zeven Provinciën'!

Leve de Hollandsche Potemkin!

Zondag 5 Februari.

2. *Op zoek naar een leider (blz. 16-19)*

SOCIAAL-FASCISME: Volgens Stalin was de sociaaldemocratie fascistisch, vandaar zijn term sociaal-fascisme.

LENIN, Wladimir Iljitsj (1870-1924). Russisch revolutionair marxist. Sinds 1903 leider der Bolsjewistische partij. Belangrijkste leider van de Oktober-revolutie 1917. Stichter van de Communistische Internationale (1919). Zijn historische betekenis kan (aldus Trotsky) slechts worden vergeleken met die van Karl Marx.

TWEEDE INTERNATIONALE (1889), thans Socialistische Internationale.

GROOT, Paul de (1899). Voormalig algemeen secretaris der Communistische Partij. Stalinist van het eerste (en laatste) uur.

STALIN, Josef (1879-1953). Sinds 1903 bolsjewiek. Aanvankelijk tegenstander van de Oktober-revolutie. In 1922: algemeen secretaris der Bolsjewistische partij. Na dood van Lenin (1924) usurpator van de macht. Roeide oude strijdmakkers uit en bleef alleenheerser tot zijn dood.

WIBAUT, F. M. (1859-1936). Vooraanstaand sociaal-democraat en Amsterdams wethouder.

3. Eenheid (blz. 19-22)

ROMME, C. P. M. (geb. 1896). R-k. staatsman. Verklaarde in 1934 als wethouder van Sociale Zaken in Amsterdam dat de 'franje' van de werklozensteun moest worden afgehaald.

COLIJN, H. (1869-1944). Antirevolutionair staatsman. Van 1933 tot 1939 minister-president.

KADT, Jacques de. In 1932 secretaris osp. Tot 1934. Sindsdien fanatiek anticommunist.

GERRESSEN, Cor. osp'er. Tijdens Jordaanopstand doodgeschoten.

RODE OKTOBER: Russische Oktober-revolutie 1917.

4. Scheuring (blz. 22-25)

BRs, Bond van Revolutionaire Socialisten (1935-1940).

GOES, Frank van der (1859-1939). Medeoprichter SDAP. Marxistisch theoreticus. 1932: osp; 1935: BRs.

TAS, Sal: Van 1932 tot 1934 osp-leider. Daarna fanatiek anticommunist.

5. Bep (blz. 25-26)

VISSEr, Louis de. Vooraanstaand vooroorlogs communistisch leider, lid Tweede Kamer. Stalinist. Bij terugkeer uit concentratiekamp (1945) door bombardement op schip gedood.

8. Wijk aan Zee (blz. 33-36)

NEO-MALTHUSIAANSE BOND, voorloopster van NVSH (Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming).

MALTHUS, T. R. (1766-1834). Engelse bevolkingstheoreticus.

9. De zaak Reiss (blz. 36-39)

REISS, Ignace. Pools communist, later vooraanstaand Russisch geheim agent. Brak op 18 juli 1937 met de GPoe uit protest tegen de Moskou processen, sprak zich uit voor de Vierde Internationale en werd zes weken later door GPoe-agenten in Zwitserland vermoord.

GPoe. Stalins geheime dienst.

MOSKOUSE PROCESSEN: (1936-1937). Monsterprocessen, waarin oude bolsjewiki onder de lasterlijkste beschuldigingen (samenwerking met Hitler) ter dood werden veroordeeld.

FEUCHTWANGER, Lion: Duits schrijver.

11. Chaos (blz. 43-45)

DE NIEUWE FAKKEL: Weekblad van de RSAP.

POUM (Partido Obrero de Unidad Marxista). Spaanse zusterpartij van de RSAP. Opgericht in 1934, door intrigues van de GPoe in Spanje in juli 1937 verboden.

NIN, Andrés. Leider van de POUM. In augustus 1937 door de GPoe vermoord.

LANDAU, Kurt: Oostenrijks revolutionair-socialist. In Spanje door de GPoe vermoord.

POUM (Uitnodiging aan Trotsky om naar Spanje te komen):

Op 5 december 1970 publiceerde *Le Monde* een met de hand geschreven brief van Leo Trotsky, in 1936 vanuit Oslo aan de Spaanse POUM gestuurd, maar door agenten van de Italiaanse (!) politie in Barcelona onderschept en pas 30 jaar later door de Italiaanse historicus Paolo Spriano in de staatsarchieven ontdekt.

Trotsky schreef:

‘Waarde kameraden,

Ik heb jullie onverwachts telegram ontvangen. Ongelukkigwijls kan het hier thans misschien worden uitgelegd als

bewijs van mijn rechtstreekse deelneming aan de Spaanse zaken, terwijl het – voor zover ik het kan begrijpen – de mogelijkheid van het verkrijgen van een visum betreft om naar Barcelona te kunnen gaan. Onnodig jullie te zeggen dat ik daar erg blij mee zou zijn. Is het mogelijk?

Jullie kent de toestand waarin ik mij hier bevind: enerzijds de aanval van de fascisten, anderzijds de lasterlijke verklaring van Tass. Ik weet niet wat de houding van de regering zal zijn, die niet het minste benul heeft van de misdadige eerloosheid van de kliek van Stalin-Yagoda.

Wij zouden met N. (Natalia, Trotsky's vrouw. Sal S.) alleszins bereid zijn onmiddellijk naar Barcelona te gaan. De zaak zou – om te slagen – zo discreet mogelijk moeten worden beproefd.

Jullie zult goed begrijpen dat ik hier geen adviezen kan geven: het betreft thans de directe gewapende strijd, de toestand verandert van dag tot dag, mijn inlichtingen zijn gelijk nul. Men spreekt van de verdwijning van Maurin? Wat betekent dat? Hij is niet gedood, hoop ik? Wat Nin, Andrade en anderen betreft, zou het misdadig zijn zich thans in de grote strijd, te laten leiden door (pijnlijke) herinneringen aan de voorafgaande periode. Als er verschillen van programma's of methoden zijn, zelfs na de opgedane ervaring, mogen deze verschillen geenszins een ernstige en duurzame toenadering verhinderen. De latere ervaring zou de rest doen. Wat mij persoonlijk betreft, ik zou absoluut bereid zijn, aan de strijd mee te werken, zij het slechts als eenvoudige waarnemer van verre.'

Terwijl Trotsky verder de noodzaak van een nauwe samenwerking tussen de POUM en de anarcho-syndicalisten onderstreept, besluit hij: 'Mijn allerwarmste groeten voor alle vrienden ook en vooral voor hen die geloven redenen te hebben ontevreden over mij te zijn.'

De brief in zijn geheel zal worden opgenomen in het derde

deel van de door Paolo Spriano geschreven *Geschiedenis van de Italiaanse communistische partij*, met als ondertitel: 'De Volksfronten, Stalin, de oorlog'.

PANNEKOEK, A. (1873-1960). Sterrenkundige. Vooraanstaand marxistisch theoreticus.

MANNOURY, G. (1867-1956). Wiskundige. Vooraanstaand marxist.

12. Botsing (blz. 46-49)

Naar aanleiding van de vakbondskwestie schreef Trotsky op 2 december 1937 o.a. aan Sneevliet:

'Het NAS is definitief een steen om de nek van de partij geworden, en deze steen zal je te gronde sleuren. Een partij die niet aan de werkelijke vakbonden deelneemt is geen revolutionaire partij. Het NAS bestaat slechts dankzij de verdraagzaamheid en financiële steun van de burgerlijke regering. Deze financiële steun is afhankelijk van jouw politieke houding.'

(De brief is meer uitvoerig opgenomen in: *Leon Trotsky on the Trade Unions*, Merit Publishers, New York).

Onder 'financiële steun' verstond Trotsky de werklozenuitkeringen die de vakbeweging, ook het NAS, namens de regering aan zijn leden verstrekke.

IAF (Internationaal Anti-Oorlogs Front). Opgericht in 1938. Heeft de Tweede Wereldoorlog niet overleefd.

LJG (Leninistische Jeugd Garde). Jeugdorganisatie van de RSAP na 1935 (daarvoor RSJV, Revolutionair Socialistisch Jeugd Verbond).

ILP (Independent Labour Party). Engelse Onafhankelijke Arbeiderspartij, opgericht in 1893.

13. Breuk (blz. 49-52)

PEETERS, H. Voornaamste leider van GBL (Groep van Bolsje-

wiki-Leninisten, 4de Internationale). In concentratiekamp-Amersfoort vermoord.

14. Oorlog (blz. 52-56)

VEREKEN, George. Vooraanstaand Belgisch trotskist. Werkte tijdens bezetting samen met MLL-front.

BARTEN, Klaas. Boekbinder. Onderduikadres van Henk en Mien Sneevliet. Werde in concentratiekamp Amersfoort vermoord.

WIJNKOOP, Eddy: Een van de leiders der illegale Vonk-groep (later De Vlam). Werkte samen met MLL-front. In 1943 in Mauthausen vermoord.

16. Februaristaking (blz. 59-64)

GORTER, Herman (1864-1927). Dichter en revolutionair marxistisch politicus.

17. Verzoening (blz. 64-66)

DOLLFUSS, E. (1892-1934). Oostenrijks politicus, die in februari 1934 contrarevolutie organiseerde en Weense arbeiders met bloedig geweld onderdrukte.

20. In de klem (blz. 72-76)

REMMERT (v.d. Graft): Jongeman uit Sint-Pancras, die door Henk Sneevliet bij het werk van het MLL-front werd betrokken. Na zijn arrestatie in concentratiekamp vermoord.